

Міністерство юстиції України
Національний науковий центр
"Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса"

ПОЧЕРКОЗНАВЧА ТА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ

Науково-методичні матеріали

За редакцією С. А. Тюленєва

Харків
ННЦ "ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса"
2024

УДК 343.98
П 65

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Е. Б. Сімакова-Єфремян;
доктор юридичних наук, професор О. П. Угровецький

Рекомендовано до друку

рішенням Вченої ради Національного наукового центру
"Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса"
від 27 листопада 2024 р.

Почеркознавча та лінгвістична експертизи : науково-методичні матеріали
П 65 / За ред. С. А. Тюленєва. — Харків : ННЦ "ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса",
2024. — 67 с. [1].

У виданні наведено алгоритм дій експерта під час вирішення почеркознавчого завдання щодо встановлення факту виконання певною особою (певними особами) почеркових об'єктів, нанесених незвичними пишучими приладами на незвичних матеріалах.

Лінгвістична семантико-текстуальна експертиза полягає в дослідженні мовленнєвих об'єктів з метою вирішення завдань із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, їхньої стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, її форми вираження й т. ін. У виданні містяться методики, що передбачають послідовність дій експерта під час вирішення питань щодо встановлення у мовленні висловлювань образливого характеру, висловлювань, виражених у формі закликів, погроз.

Методики призначені для працівників державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність на підставі чинного законодавства України.

УДК 343.98

Зміст

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ І ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ НА НЕЗВИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ ПИСЬМА НЕЗВИЧНИМИ ПИШУЧИМИ ПРИЛАДАМИ.....	4
МЕТОДИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ОБРАЗЛИВОГО ХАРАКТЕРУ	28
МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ВИРАЖЕНИХ У ФОРМІ ЗАКЛИКІВ	37
МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВЛЕННЕВОГО АКТУ «ПОГРОЗА».....	55

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ І ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ НА НЕЗВИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ ПИСЬМА НЕЗВИЧНИМИ ПИШУЧИМИ ПРИЛАДАМИ

Вступ

Почерк є джерелом індивідуальної інформації, тому основні положення загальної методики його дослідження побудовані на засадах теорії його ідентифікаційного дослідження, ґрунтуючись на таких основних властивостях почерку, як індивідуальність та стійкість, які відображаються в рукописах в необхідному і достатньому обсязі для вирішення завдань експертизи. Саме тому загальна методика дослідження почерку вважається базовою для вирішення завдань щодо встановлення чи заперечення тотожності виконавця рукописних текстів та підписів шляхом вивчення та оцінки ознак його почерку.

Існують певні особливості дослідження почерку, що зазнав навмисних змін. Найбільш поширеними видами навмисного змінення почерку є скорописне маскування (навмисна зміна зовнішнього вигляду почерку); наслідування друкованому почерку (той, хто пише обирає для себе новий вид письма, яким він зазвичай не користується); зміна особою пишучої руки (виконання письма лівою рукою); імітація чужого почерку (наслідування почерку іншої особи); наслідування шкільних прописів; наслідування недостатньо виробленому почерку. Так, ознаками зміни особою пишучої руки є розлад координації рухів, нестійкий нахил, нерівномірність розташування літер щодо горизонтального рядка, ознаки дзеркальності окремих елементів, розмір і розставляння літер, злами овальних та вертикальних штрихів тощо. Під час дослідження експерт має виявити ознаки, що виникли внаслідок навмисного спотворення почерку. Встановлюються стійкі ознаки і їх достатність для ідентифікації особи, яка писала.

Предмет дослідження

Факти виконання певною особою (певними особами) почеркових об'єктів, нанесених незвичними пишучими приладами на незвичних матеріалах.

Об'єкти дослідження

Почеркова інформація, що міститься в рукописних записах і підписах, виконаних незвичними пишучими приладами на незвичному матеріалі письма.

Суб'єкти досліджень

Фахівці у галузі почеркознавчої експертизи, внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів Міністерства юстиції України.

Завдання, що мають бути вирішеними

Ідентифікаційні, спрямовані на встановлення певного виконавця рукописного запису, підпису; діагностичні (встановлення умов виконання почеркового об'єкту).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи виконаний рукописний текст (рукописний запис) певною особою?

Чи виконані кілька рукописних текстів (рукописних записів) однією особою?

Чи виконаний підпис тією особою, від імені якої він зазначений, або іншою особою?

Чи виконаний рукописний текст (рукописний запис, підпис) у незвичних умовах під впливом збивальних факторів (природних, штучних)?

Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному стані?

Методи, що застосовуються для вирішення завдань

Загальні, загальнонаукові та спеціальні.

Загальні методи:

- 1) категорії та закони діалектики;
- 2) формально-логічні методи пізнання: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія;

Загальнонаукові та окремі методи:

- 1) спостереження – навмисне, планомірне, цілеспрямоване сприйняття, яке проводиться з метою вивчення об'єкта;
- 2) вимірювання – встановлення кількісних параметрів та розмірів об'єктів;
- 3) описування – відображення умов, засобів та результатів досліджень;
- 4) експеримент – метод вивчення, який полягає в активному впливі на об'єкт за допомогою штучного створення умов, що сприяють виявленню певних властивостей;
- 5) порівняння – зіставлення властивостей чи ознак двох або більше об'єктів;
- 6) моделювання – заміна об'єкта-оригіналу моделлю, тобто спеціально виготовленим аналогом;
- 7) реконструкція – відновлення первісного виду, стану, зовнішнього вигляду об'єкта по залишках чи письмових джерелах;
- 8) системно-структурний аналіз – вивчення об'єктів з погляду їх одночасної цілісності і диференційованості на окремі елементи, що надає широкі можливості для дослідження побудови, організації і функціонального поведіння об'єктів.
- 9) візуальний: візуальне дослідження при особливих режимах освітлення (у кососпрямованому світлі, у наскрізному проходженні світла, при вертикальному освітленні), візуальне дослідження у невидимій зоні спектра (у відбитих інфрачервоних променях, у відбитих ультрафіолетових променях);
- 10) мікроскопічний – світлова (оптична) мікроскопія;
- 11) фотографічний (репродукційна фотографія, вимірювальна фотографія, мікрофотографія, мікрозйомка);
- 12) графічний (алфавітна або текстова розробка рукопису, графічний аналіз письмових знаків);
- 13) метод моделювання (математичне, кібернетичне моделювання);
- 14) ймовірно-статистичний метод (дослідження рукописного тексту шляхом визначення частоти використання та ідентифікаційної значущості ознак почерку виконавця).

Алгоритм послідовних дій експерта

Методика базується на рівневному принципі побудови, сутність якого полягає у тому, що експерт циклічно, неодноразово реалізує головні ланки схеми вирішення поставленого завдання, поступово поглиблюючи і деталізуючи дослідження. На кожному з рівнів експерт у певній мірі

наближається до вирішення завдання, а на заключному – доходить до кінцевого висновку.

Перший рівень

Метою першого рівня є визначення типу експертного завдання, що необхідно вирішити, з'ясування нетрадиційності почеркового об'єкта, враховуючи заздалегідь відомі зовнішні умови його виконання, встановлення інформативності досліджуваного почеркового об'єкта та придатності його для почеркознавчого дослідження, визначення кількості та якості порівняльного матеріалу.

На цьому рівні має місце початкове, орієнтовне, гіпотетичне наближення до вирішення основного завдання. Експерт, проходячи поступово всі етапи, стадії, складає уяву про завдання, ступінь її складності, можливості й напрямки вирішення.

I етап.

Ознайомлення з усіма матеріалами, що надійшли

До цього етапу входять такі стадії:

Стадія 1. Ознайомлення з документом, який є підставою для проведення дослідження (постанова, ухвала чи звернення особи – юридичної чи фізичної).

Стадія 2. З'ясування завдання та віднесення завдання до певного класу і роду.

Стадія 3. Перевірка наявності досліджуваного документа/об'єкта (досліджуваних документів/об'єктів) та інших документів, наданих для проведення дослідження, їх відповідності переліку, наведеному у супровідному листі та (або) у документі, який є підставою для проведення експертизи (дослідження).

II етап.

Огляд досліджуваного почеркового об'єкта

Ураховуючи специфіку досліджуваних почеркових об'єктів (виконані нетрадиційними пишучими приладами на нетрадиційному матеріалі письма), визначено, що вони не завжди можуть бути надані експерту для дослідження в оригіналі (наприклад, запис чи підпис на стіні, двері, трупі й т.ін.). Тому не виключені випадки надання їх у вигляді фотознімків чи інших

копій. Проте, по можливості, бажано викликати експерта на місце події для вивчення таких досліджуваних почеркових об'єктів в оригіналі.

Стадія 1. Визначення виду, знакового складу, обсягу (інформативності) досліджуваного почеркового об'єкта.

Види досліджуваних почеркових об'єктів: рукописні записи різного обсягу, підписи.

Знаковий склад досліджуваного почеркового об'єкта:

- рукописні записи – буквені, цифрові, змішані;
- підписи за транскрипцією – буквена, штрихова, змішана.

Обсяг графічної інформації (інформативності):

1) рукописні записи:

- великого обсягу – буквені, що містять у собі всі букви алфавіту, які неодноразово повторюються; цифрові, що включають всі цифри у різних сполученнях; відповідно у змішаних записах такого обсягу повинні міститися усі букви алфавіту і усі цифри. Обсяг таких записів, зазвичай, становить від п'ятдесяти слів;
- середнього обсягу – у буквених записах міститься більша частина букв алфавіту; у цифрових записах – більша частина цифр цифрового ряду в різних сполученнях; у змішаних записах повинна бути більшість букв алфавіту та цифр цифрового ряду в різних сполученнях. Середній обсяг записів, як правило, складає від десяти слів до половини сторінки стандартного аркуша;
- малого обсягу – буквені записи містять у собі обмежену кількість букв алфавіту і зазвичай складаються з чотирьох-десяти слів; цифрові записи включають не всі цифри цифрового ряду (від 8 цифрових знаків до ½ сторінки) і обмежену кількість їх різних сполучень; у змішаних записах обмежена кількість букв алфавіту і цифр цифрового ряду. Записи малого обсягу, в цілому, складають менше половини сторінки стандартного аркуша;
- вкрай малого обсягу (короткі рукописні записи) – буквені обсягом 1-3 слова, цифрові – 1-7 цифрових знаків, змішані близько 10 письмових знаків;

2) для підписів визначається на основі таких якісних критеріїв, як будова та довжина (короткість). Під будовою підпису розуміється конструктивна організація елементів підпису і координаційна складність рухів, якими вони виконані; під довжиною – число букв і безбуквених елементів, що входять до складу підпису.

1 Меленевська З. С. Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів виконаних незмінним почерком / З. С. Меленевська, К. М. Ковальов, Н. Г. Шпакович. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 64 с.

На підставі вказаних критеріїв підписи поділяються на: а) прості, середньої складності й складні; б) короткі, середньої довжини і довгі.

До простих належать підписи, що складаються з букв, які за конструкцією відповідають прописам або спрощеної будови, безбуквених елементів, виконаних циклічними рухами одного типу, що не містять перетинів штрихів або мають невелике число перетинів. Типи циклічних рухів проявляються у дугових «и»-подібних, верхньопетльових, «п»-подібних, нижньопетльових, одно- і різноспрямованих кутастих структурних елементах.

Підписи середньої складності – це ті, буквена частина яких має просту або просту з елементами ускладнення будову, а безбуквена частина містить циклічні рухи не одного, а двох або трьох типів («и»-подібні з кутастими, кутасті з дуговими і т.п.).

Складними вважаються підписи, що мають літери ускладненої будови та (чи) безбуквені елементи, що містять штрихи, виконані циклічними рухами більш, ніж трьох типів.

До коротких належать підписи: а) буквеній транскрипції, що містять не більше 4 букв і розчерку; б) змішаної транскрипції, що складаються із 1-3 букв, 3-5 штрихів і розчерку; в) штрихової транскрипції, що мають 5-7 штрихів і розчерк.

Середня довжина підписів відповідає наведеним вище межах або незначно перевищує їх (4-5 букв при буквеній транскрипції, 3-4 букви – при змішаній, 7 штрихів і розчерк – при штриховій).

Підписи, довжина яких значно перевищує вказані межі, належать до довгих.

Якщо досліджуваний почерковий об'єкт не візуалізується або візуалізується слабко, необхідно залучати методи інших галузей знань (наприклад, судово-технічної експертизи документів, лазерні методи дослідження) для виявлення його штрихів.

Стадія 2. Визначення придатності почеркового об'єкта для ідентифікаційного дослідження.

У випадку явної граничної короткості й простоти почеркового об'єкта (як рукописного запису, так і підпису) вирішується питання щодо його непридатності для дослідження. При цьому не виключено використання кількісного методу визначення апіорної інформативності досліджуваного підпису. Вказаний метод цілком можливо застосовувати також і для короткого рукописного запису.

У разі неможливості виявлення штрихів досліджуваного почеркового об'єкта за допомогою методів інших галузей знань, якщо досліджуваний підпис (або рукописний запис) не проглядається зовсім або проглядається його частина, проте обсягу графічного матеріалу в елементах, що

візуалізуються, не достатньо для порівняльного дослідження, такий почерковий об'єкт слід визнати непридатним для ідентифікаційного почеркознавчого дослідження.

Стадія 3. З'ясування умов виконання досліджуваного почеркового об'єкта.

Специфіка експертного завдання полягає в очевидності зовнішніх умов виконання досліджуваного почеркового об'єкта – на незвичному матеріалі письма незвичним пишучим приладом. Проте для повноти з'ясування цього аспекту доцільно звернути увагу на додаткові дані, наведені у мотивувальній частині постанови чи ухвали (якщо такі є) – умови і обставини виконання почеркового об'єкта.

Крім того, на цій стадії необхідно встановити наявність (чи відсутність) діагностичних почеркових ознак, а в разі наявності таких – визначити джерело їх походження. Адже у почеркових об'єктах, виконаних на незвичному матеріалі письма незвичним пишучим приладом, діагностичні почеркові ознаки можуть бути обумовлені як об'єктивними причинами (зовнішніми обставинами) – характерними особливостями матеріалу письма, пишучого приладу і барвної речовини, так і суб'єктивними (внутрішніми обставинами) – реакцією письмово-рухової навички особи на конкретний зовнішній відволікаючий фактор.

III етап.

Огляд і попереднє вивчення порівняльного матеріалу

Стадія 1. Попередня оцінка достатності (за кількістю і якістю) наданих порівняльних матеріалів.

Експерт перевіряє порівняльний матеріал з точки зору його відповідності певним загальним вимогам методики судово-почеркознавчої експертизи¹. Для повноти і всебічності дослідження почеркових об'єктів, виконаних на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами необхідно мати якомога більшу кількість вільних, умовно-вільних і експериментальних зразків. Метою отримання експериментальних зразків є максимальне наближення порівняльного матеріалу за видом і якістю матеріалу письма та пишучого приладу до умов виконання досліджуваних почеркових об'єктів. При цьому в разі неможливості визначення експертом-почеркознавцем конкретного виду пишучого приладу і матеріалу письма у досліджуваному почерковому об'єкті слід звернутися за консультацією до експерта у галузі

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

судово-технічного дослідження документів, щоб правильно зазначити у клопотанні умови відібрання експериментальних зразків.

Оцінка достатності порівняльного матеріалу тісно пов'язана зі з'ясуванням умов виконання зразків й визначенням їх варіаційності.

У випадках, коли отримати експериментальні зразки неможливо (у разі відмови особи від надання експериментальних зразків, у зв'язку зі смертю особи тощо), слід використовувати усі можливі вільні та (або) умовно-вільні зразки почерку та/чи підпису особи у якомога більшому обсязі за різні періоди часу, виконані у різних умовах, у різних за характером документах, для докладного з'ясування діапазону можливостей письмово-рухової навички особи (природної варіаційності його почерку).

Стадія 2. Визначення умов виконання зразків.

Вивчення зразків проводиться після огляду досліджуваного почеркового об'єкта, тому воно ведеться не суворо роздільно, а у більшому чи меншому ступені включає у себе порівняння. З огляду на те, що зовнішні умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта вже окреслені (певний незвичний матеріал письма та (або) певний незвичний пишучий прилад), серед порівняльного матеріалу доцільно мати зразки, що за зовнішніми умовами виконання зіставляються з досліджуваним почерковим об'єктом. Причому, в разі неможливості відібрання зразків в аналогічних зовнішніх умовах, допускається їх заміна на максимально наближені, згідно із запропонованою вище класифікацією. Наприклад, такий матеріал письма, як мішкovina, може бути замінена тканиною із крупним сплетінням ниток, шкіра людини – на шкіру тварини або шкіру штучного виробництва, кров, використана як красильна речовина, може бути замінена фарбою аналогічної консистенції.

Під час вивчення зразків експерт повинен врахувати наявність (чи відсутність) у них діагностичних ознак. У разі виявлення у зразках діагностичних ознак, необхідно встановити причину їх появи, враховуючи усі можливі обставини виконання досліджуваного почеркового об'єкта: стан виконавця (тяжкий хворобливий стан, хронічна хвороба, що впливає на письмово-рухову навичку особи, незвичайний психофізіологічний стан (алкогольне, наркотичне сп'яніння, стан стресу тощо), позу (стоячи, сидячи, лежачи), розміщення документа та характер підложки і т.ін. По можливості слід розмежувати діагностичні ознаки, викликані відносно постійними збивальними факторами, що впливають на особу протягом якогось відносно тривалого періоду часу, та тимчасовими збивальними факторами, що виникають раптово та впливають протягом незначного часового проміжку.

Для вказаного можуть знадобитися певні додаткові відомості про особу: медичні дані про стан її здоров'я, зору, про знаходження на обліку в

наркологічному диспансері, дані про вік особи та ін. Такі відомості можуть міститися у постанові (ухвалі), матеріалах кримінальної чи цивільної справи, наданих на судово-почеркознавчу експертизу.

Отже, на цій стадії оцінки порівняльного матеріалу експерт вивчає надані документи з точки зору їхньої достатності для проведення дослідження. Якщо результат негативний, тобто матеріалу недостатньо для порівняльного дослідження та (або) відсутні необхідні відомості про особу, стан її здоров'я, умови виконання зразків, експерт відповідно до статті чинного законодавства та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.)¹, заявляє клопотання про надання таких матеріалів і відомостей.

Стадія 3. Попереднє визначення варіативності зразків.

Варіативність – властивість навику, що сформувався, є засобом пристосування рухів пишучого до різних задач і умов письма. Варіативність – це різне вираження ознак у почерку особи або усієї системи рухів в цілому.

Таким чином, чим різноманітніші конструкції письмових знаків, конфігурації їх елементів та діапазон розміщення їх за вертикаллю і горизонталлю, тим більша варіативність зразків почерку особи. Що ж стосується підписів, то, крім зазначеного, під час визначення ступеня варіативності зразків підпису слід враховувати і різноманітність (або стійкість) складу підпису (транскрипції).

Стадія 4. Перевірка достовірності зразків.

Однією із головних вимог до порівняльного матеріалу є безсумнівність походження зразків. Тому слідчому чи судді перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи необхідно пред'являти їх особі, яка підлягає ідентифікації. У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд та ін.) як зразки повинні бути надані документи, на яких рукописні записи (підписи) достовірно виконані особою, стосовно якої ставиться питання (наприклад, заяву про отримання паспорта (форма № 1), паспорт, різного роду посвідчення, де є власяноручний підпис та ін.).

Під час дослідження порівняльного матеріалу експерт обов'язково повинен оцінити його з точки зору належності усіх наданих зразків одній особі. У тих випадках, коли при вивченні зразків, наданих на експертизу, в експерта виникає сумнів щодо достовірності якогось зразка почерку чи

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).

підпису (тобто за рядом суттєвих загальних і окремих ознак цей зразок відрізняється від інших), доцільно заявити клопотання про посвідчення сумнівного зразка.

Якщо ж інших зразків експерту достатньо для проведення експертизи, допускається відхилити недостовірний зразок і надалі проводити експертизу з використанням безсумнівного порівняльного матеріалу¹.

Стадія 5. Аналіз зіставності зразків із досліджуваним почерковим об'єктом за часом виконання, характером виконання, умовами нанесення (зокрема, особливостями матеріалу письма і пишучого приладу), будовою письмових знаків за конструкцією в цілому. Відбір найбільш інформативних зразків.

Специфіка почеркознавчого завдання потребує більш вимогливого ставлення до наданого порівняльного матеріалу. Очевидно, що при дослідженні почеркових об'єктів, виконаних на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами, основна надія покладається на експериментальні зразки почерку і підпису особи, оскільки вільні й умовно-вільні зразки, виконані у тих самих зовнішніх умовах, як правило, відсутні. Крім того, бажано, за можливості, мати інформацію про умови виконання вільних та умовно-вільних зразків почерку та (чи) підпису особи.

Важливо серед порівняльного матеріалу мати зразки, виконані у той самий період часу, що й досліджуваний почерковий об'єкт, або ж, щоб розрив у часі між ними був мінімальний. Це необхідно тому, що стійкість почерку відносна та окремі ознаки почерку мінливі у часі.

Перевірка зіставності зразків за характером виконання включає в себе встановлення зіставності досліджуваного почеркового об'єкта та порівняльного матеріалу за цільовим призначенням і змістом.

Залежно від мети виконання досліджуваного почеркового об'єкта встановлюється, з якою метою він виконувався – зі спрямуванням на повільне, розбірливе, акуратне нанесення або ж зі спрямуванням на швидке, неохайне виконання. В цьому аспекті дуже важливо звертати увагу на темп виконання досліджуваного почеркового об'єкта і мати у розпорядженні зразки, виконані у такому ж темпі письма. Вказана характеристика прямо залежить від ускладнення або спрощення письма. У випадках, коли досліджуваний почерковий об'єкт виконувався зі спрямуванням на розбірливе, акуратне письмо, необхідні вільні зразки в різноманітних офіційних документах – заяві про видачу паспорта (формі № 1), заявах, анкетах, автобіографіях, особових листах з обліку кадрів

1 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

тощо. У випадках швидкого, неохайного нанесення досліджуваного почеркового об'єкта зразки можуть бути надані у вигляді чернеток, записних книжок, конспектів лекцій тощо.

За змістом зразки повинні бути виконані тією ж мовою, що і досліджуваний почерковий об'єкт, оскільки порівняння необхідно здійснювати з такими ж письмовими знаками. Під час дослідження рукописних записів доцільно мати у розпорядженні зразки почерку особи у вигляді записів, аналогічних досліджуваному, зокрема, це можуть бути експериментальні зразки почерку. Що ж стосується дослідження підпису, то необхідно серед зразків мати зіставлювані за транскрипцією підписи.

Як свідчать результати проведеного експерименту, умови нанесення досліджуваного почеркового об'єкта (зокрема, особливості матеріалу письма і пишучого приладу) можуть впливати на зміну як загальних, так і окремих почеркових ознак. Тому, під час дослідження такого роду об'єктів необхідні зразки, зіставлювані за умовами виконання, тобто відібрані на аналогічному матеріалі письма, аналогічними приладами. Проте, такі зразки не завжди можливо відібрати. Бажано, щоб умови відібрання експерименту були максимально наближені до умов виконання досліджуваного почеркового об'єкта. Допускається заміна деяких компонентів на рівнозначні, згідно із запропонованою вище класифікацією.

Використовуючи незвичний матеріал письма і незвичний пишучий прилад, виконавець з метою пристосування до таких незвичних для нього зовнішніх умов письма часто змінює звичну будову письмових знаків за конструкцією в цілому, притаманну його письмово-руховому навику, на інші конструкції, наприклад, наслідує який-небудь шрифт (креслярський, друкований). У цьому випадку важливо мати зразки, зіставлювані за стилем виконання з досліджуваним почерковим об'єктом. Вільні зразки такого роду можуть бути у різноманітних анкетах, заяві про видачу паспорта (формі №1), тобто у документах, що вимагають розбірливого виконання. Крім того, доцільно відібрати й експериментальні зразки, виконані письмовими знаками схожої конструкції.

Після аналізу зіставності наданого порівняльного матеріалу серед зразків виділяються найбільш зіставлювані з досліджуваним почерковим об'єктом, а також оцінюється можливість використання при порівняльному дослідженні усіх інших зразків (незіставних взагалі чи зіставних частково), тим самим визначається черговість використання зразків у процесі порівняння.

IV етап.

Попереднє порівняння

Передбачає порівняння ознак, які свідчать про умови виконання досліджуваних почеркових об'єктів, загальних і окремих почеркових ознак.

Під час визначення як загальних, так і окремих характеристик почеркових ознак слід враховувати заздалегідь відомі, одразу видимі незвичні зовнішні умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта – незвичний пишучий прилад та (або) незвичний матеріал письма, зокрема, особливості пишучого приладу, матеріалу письма, красильної речовини, а також їхню взаємодію (наприклад, інтенсивність надходження красильної речовини на пишучий вузол чи розподілення красильної речовини на пишучому вузлі, проникнення /дифузія/ красильної речовини у матеріал письма, коефіцієнт тертя між пишучим приладом і матеріалом письма та ін.). Крім того, не слід виключати можливості впливу на процес письма й інших зовнішніх та (або) внутрішніх, тимчасових та (або) відносно постійних збивальних факторів.

Порівняння ознак, які можуть свідчити про умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта, як правило, поєднується з попереднім порівнянням загальних ознак. Останнє проводиться шляхом вивчення досліджуваного почеркового об'єкта в цілому. У першу чергу доцільно звернути увагу на більш інтегративні ознаки почерку, а саме: ступень виробленості, темп виконання, координацію рухів 1-ї групи, силу і диференціацію натиску. Потім оцінюються параметри крупних рухів (координація рухів 2-ї групи) – розмір, розгін, розстановка, нахил. Звертається увага на зв'язність письмових знаків чи елементів підпису, ознаки просторової орієнтації рухів (чи ознаки її порушення), смислову організацію письма.

Порівняння окремих почеркових ознак доцільно проводити зі зразками почерку (чи підпису), максимально зіставлюваними за загальною будовою. Наприклад, під час використання того чи іншого нетрадиційного пишучого приладу чи матеріалу письма часто спостерігається перехід зі скорописних конструкцій (таких, що наближаються до прописів) на «стилізовані» або «друковані» конструкції.

У досліджуваному почерковому об'єкті необхідно виокремити найбільш інформативні письмові знаки, де сконцентрована корисна для ідентифікації графічна інформація, та, порівнюючи виявлені найінформативніші ознаки зі зразками почерку (чи підпису) особи, встановити: які з окремих почеркових ознак збігаються, а які різняться зі зразками почерку (чи підпису) особи. При цьому увагу доцільно фіксувати не лише на загальній будові письмового знака (як найбільш інтегративній ознаці), але й на більш детальному вивченні кожного елемента чи фрагменту елемента зокрема. Увагу слід приділяти також збіжності (або розбіжності) зв'язку письмового знаку (чи його елемента) з попереднім чи наступним письмовим знаком (чи його елементом). Це дає додаткову інформацію не лише про факт збігу ознак, але й про послідовні залежності у почерках, що має суттєве значення у випадках природної подібності почерку виконавця з почерком особи,

зразки якої надані для порівняння. Проте, під час вивчення характеристик зв'язності письмових знаків та їх елементів необхідно враховувати, що при застосуванні незвичних пишучих приладів або матеріалу письма, зв'язність може змінюватись порівняно зі звичними для виконавця записів зовнішніми умовами письма як у бік зменшення, так і в бік збільшення.

V етап.

Попередня оцінка

На цьому етапі формуються загальні й окремі експертні версії. Вирішення завдання на першому рівні практично закінчується, оскільки у підсумку в експерта складається думка про вирішуване завдання (його підвид і групу). Суть етапу полягає в попередній оцінці виявлених збігів та (або) розбіжностей ознак умов виконання, загальних та окремих ознак.

Як вже зазначалося вище, основні зовнішні умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта вже відомі (незвичний пишучий прилад, незвичний матеріал письма), проте під час оцінки збігів та (або) розбіжностей виявлених діагностичних ознак слід враховувати також і можливість впливу на виконавця й інших збивальних факторів: як тимчасових зовнішніх (наприклад, незручна поза виконавця, незручне розміщення матеріалу письма відносно виконавця, незвичне тримання пишучого приладу), так і тимчасових чи відносно постійних внутрішніх (наприклад, природного характеру – незвичайний психофізіологічний стан (алкогольне, наркотичне чи фармакологічне сп'яніння), незвичайний стан емоційного напруження (стан стресу), травма пишучої руки, тяжкий хворобливий стан; штучного характеру – виконання почеркового об'єкта з наслідуванням письмово рухової навички іншої особи тощо).

Під час оцінки встановлених збігів та (чи) розбіжностей загальних та окремих почеркових ознак також слід враховувати видимі незвичні зовнішні умови письма (незвичний пишучий прилад, незвичний матеріал письма). Так, збіги ознак можуть пояснюватися переходом на більш прості, наближені до прописів конструкції письмових знаків, а розбіжності – пристосуванням письмово-рухової системи до незвичних зовнішніх умов письма.

Кожна оцінка відносно самостійна, але тільки у взаємозв'язку вони можуть слугувати підставою для висунення загальних й окремих експертних версій.

VI етап.

Планування майбутніх дій експерта

Цей етап у значній мірі визначається висунутими на попередньому

етапі загальними й окремими версіями, контраверсіями та ступенем їх імовірності.

Установлений такий порядок дій: вирішується питання про перехід на II рівень дослідження або ж (у разі недостатньої кількості наданого порівняльного матеріалу, яких-небудь додаткових даних чи відомостей про досліджуваний почерковий об'єкт, надані зразки, особу, з приводу якої поставлені питання тощо) експерт звертається з клопотанням до органу, який призначив експертизу, про надання необхідного для дослідження порівняльного матеріалу чи додаткової інформації.

Другий рівень

Основна мета досліджень на цьому рівні – подальший розвиток (уточнення) загальних й окремих експертних версій та вирішення відповідних експертних завдань. Попередні результати, отримані на першому рівні, поглиблюються, всебічно оцінюються, що допомагає встановити об'єктивну інформацію, необхідну для формування достовірного висновку.

I етап.

Визначення умов виконання досліджуваного почеркового об'єкта

Стадія 1. Виявлення діагностичних ознак у досліджуваному почерковому об'єкті. Встановлення діагностичних ознак у досліджуваних рукописних записах та (чи) підписах проводиться на традиційному рівні.

Слід звернути увагу не те, що у почеркових об'єктах, виконаних незвичним пишучим приладом та (чи) на незвичному матеріалі письма, діагностичні почеркові ознаки можуть не проявитися, а якщо вони є, то можуть бути як одного джерела походження, так і двох джерел.

По-перше, це діагностичні ознаки, зумовлені самими нетрадиційними пишучими приладами і нетрадиційним матеріалом письма, тобто специфіка дослідження такого роду об'єктів у тому, що принаймні частина зовнішніх умов їх виконання заздалегідь відома. Причина походження зазначених діагностичних ознак одразу зрозуміла, вона візуалізується під час встановлення, яким саме пишучим приладом і на якому матеріалі письма виконаний досліджуваний почерковий об'єкт.

Так, наприклад, під час письма на шорсткій поверхні у штрихах відображається рельєф цієї поверхні, що спричиняє появу таких ознак порушення координації рухів 1-ї групи, як дрібна або крупна звивистість, злами, кутастість, які проявляються відносно рівномірно у штрихах досліджуваного почеркового об'єкта в цілому. Крім того, як правило, спостерігається нерівномірне розподілення красильної речовини

у штрихах: більш інтенсивне нашарування на виступаючих ділянках поверхні й менш інтенсивне або зовсім відсутнє – на невисупаючих.

У випадку використання маркеру має місце недиференційованість натиску, а під час письма капілярною ручкою на м'якій серветці проникнення красильної речовини у структуру матеріалу письма спричиняє розпливи по краях штрихів, що візуально подібне до порушення координації рухів 1-ї групи у вигляді дрібної слабковираженої хвилястості у штрихах. Під час виконання досліджуваного почеркового об'єкта пензлем через нестабільний пишучий вузол і особливості розподілення красильної речовини на ньому також може спостерігатися нерівність країв штрихів, тобто різнохарактерна хвилястість або звивистість штрихів (ознаки порушення координації рухів 1-ї групи). Вказані ознаки слід вірно оцінити, відокремивши їх від діагностичних ознак іншого походження.

Другим джерелом походження діагностичних ознак у почеркових об'єктах такого роду можуть бути інші збивальні причини – як зовнішні (незвична поза виконавця, незвичне розміщення матеріалу письма, незвичне тримання пишучого приладу тощо), так і внутрішні тимчасові (реакція письмово-рухового навичу виконавця на незвичний пишучий прилад та/чи незвичний матеріал письма, стан алкогольного, наркотичного чи фармакологічного сп'яніння, стан стресу тощо) або відносно постійні (хронічна хвороба, мала письмова практика тощо).

Діагностичні ознаки зазначеного джерела походження у досліджуваному почерковому об'єкті можуть бути відсутні або ж нівелюватися більш сильним проявом ознак першого джерела походження. Під час дослідження експерт має враховувати ступінь вираженості діагностичних ознак: виразні – невиразні, явні – неявні, приховані.

Слід відзначити, що виконання рукописних записів (підписів) незвичними пишучими приладами на незвичному матеріалі письма часто супроводжується зміною швидкісного ритму рухів. Так, перехід на виконання почеркового об'єкта друкованими буквами для спрощення нанесення його на шорсткій або нестабільній поверхні зумовлює уповільнення темпу письма, що, як правило, призводить до недиференційованості натиску. Виконання почеркового об'єкта на слизькій поверхні може спричинити прискорення темпу письма і появу рефлекторних та волосяних штрихів невизначеної конфігурації.

Під час вивчення та інтерпретації діагностичних ознак необхідно звертати увагу й на їхню локалізацію. Так, наприклад, під час виконання досліджуваного почеркового об'єкта на нерівному матеріалі письма локалізація ознак порушення координації рухів 1-ї групи збігається з рельєфом матеріалу письма.

Стадія 2. Виявлення діагностичних ознак у зразках почерку та (або) підпису особи.

У разі наявності у зразках діагностичних почеркових ознак, їх виявлення проводиться аналогічно виявленню діагностичних ознак у досліджуваному почерковому об'єкті. Спочатку вивчаються зразки, подібні за зовнішніми умовами виконання до досліджуваного почеркового об'єкта, потім інші зразки почерку/підпису особи з урахуванням інформації про умови їх виконання.

Вивчаючи зразки, важливо встановити не лише наявність (відсутність) у них діагностичних ознак, але й ступінь їх вираженості, локалізацію, а якщо можливо, то й причину їх появи (у випадку відсутності достовірної інформації про умови їх виконання). Необхідно також перевірити наявність у зразках почерку/підпису особи, які збігаються за часом виконання з досліджуваним почерковим об'єктом (якщо є відомості про часовий проміжок), ознак звичного порушення координації рухів або ж інших ознак, які свідчать про вплив відносно постійної збивальної причини. Вивчення діагностичних ознак у зразках звичайно поєднується з наступною стадією – їх порівнянням.

Стадія 3. Порівняння комплексів діагностичних ознак, встановлених у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках почерку і (або) підпису особи.

Якщо у досліджуваному почерковому об'єкті та у зразках були виявлені комплекси діагностичних ознак, то порівняльним їх дослідженням встановлюються збіжності або розбіжності наявних (або відсутніх) ознак виконання почеркового об'єкта у незвичних умовах, ступеня їх прояву, характеру і локалізації.

У випадку, коли не всі встановлені діагностичні ознаки можуть пояснюватися видимими незвичними зовнішніми умовами письма (незвичний пишучий прилад, незвичний матеріал письма), то для визначення характеру збивального фактору, який чинив переважний вплив на процес письма, та висунення версії про конкретну збивальну причину (чи групу збивальних причин) доцільно зіставлення їх із заздалегідь відомими діагностичними симптомокомплексами-еталонами, запропонованими в основоположних методиках почеркознавчого дослідження.

Стадія 4. Оцінка результатів порівняння та формування висновку про умови виконання.

Питання про вид, групу збивальних факторів, конкретну збивальну причину, що впливала на процес письма, на даній стадії дослідження вирішується, як правило, у ймовірній формі на підставі аналізу і порівняння виявленого комплексу діагностичних ознак із заздалегідь відомими

симптомокомплексами-еталонами та з комплексом (комплексами) діагностичних ознак у зразках (якщо такі ознаки спостерігаються у зразках).

Остаточню вирішуються питання про вид, групу збивальних факторів, конкретну збивальну причину, що впливала на процес письма, після дослідження експертом усіх загальних та окремих почеркових ознак.

II етап.

Дослідження загальних ознак почерку

Стадія 1. Роздільне вивчення загальних почеркових ознак у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках.

Приступаючи до цієї стадії дослідження, експерт вже має певну уяву про збіжності або розбіжності групової належності порівнюваних почерків. Тим не менш необхідно самостійне, більш глибоке, ніж на першому рівні, вивчення загальних ознак. Це надає можливість отримати додаткову інформацію про почерк: ступінь прояву ознак, варіаційність, умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта, що особливо важливо у даному складному випадку дослідження.

Вивчення загальних ознак у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках проводиться з урахуванням усіх передбачених систематизацією характеристик загальних ознак. За їх допомогою отримують повну, всебічну інформацію про досліджуваний почерк і почерк особи, зразки якої надані на дослідження.

Стадія 2. Порівняння загальних почеркових ознак, виявлених у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках.

Порівняння ведеться паралельно у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках на підставі усього обсягу досліджуваного почеркового об'єкта і всіх зразків. Під час порівняння загальних ознак необхідно враховувати заздалегідь відомі зовнішні умови виконання досліджуваного об'єкта (незвичним пишучим приладом та/або на незвичному матеріалі письма), варіаційність та її межі, виявлені у зразках.

Стадія 3. Оцінка результатів порівняння загальних почеркових ознак.

Оцінка результатів порівняльного дослідження загальних почеркових ознак залежить від співвідношення виявлених збіжностей і розбіжностей.

Дослідження загальних ознак й ознак умов виконання досліджуваного почеркового об'єкта ведеться під кутом зору вирішення основної експертної задачі, тому на другому етапі у експерта складається думка (певна або гадана) про значення виявлених даних, про видимі й скриті умови виконання досліджуваного почеркового об'єкта (для вирішення

проміжного завдання) й групову приналежність порівнюваних почерків (для вирішення основного експертного завдання).

Загальною методикою почеркознавчого дослідження передбачено випадок, в якому вже на етапі порівняння загальних ознак можливо достатньо вирішити завдання експертизи про виключення особи з числа ймовірних виконавців досліджуваного почеркового об'єкта. Це стає можливим у разі невідповідності між ступенем виробленості почерку, яким виконано досліджуваний почерковий об'єкт, і почерком ймовірного виконавця, якщо ступінь виробленості почерку, яким виконано досліджуваний почерковий об'єкт, вище ступеня виробленості почерку ймовірного виконавця; а також у разі розбіжності ступеня досконалості системи рухів у досліджуваному почерковому об'єкті та почерку гаданого виконавця у межах високого ступеня їх виробленості за умови, якщо у досліджуваному почерку має місце досконалий навик, у зразках – недосконалий.

Проте, враховуючи специфіку даних досліджуваних почеркових об'єктів (виконані незвичним пишучим приладом та/чи на незвичному матеріалі письма), до вказаної рекомендації слід відноситися з обережністю, оскільки незвичні зовнішні умови письма і непристосованість до них (вказані умови несподівані для рухових функцій організму) значною мірою впливає на звичний письмово-руховий навик пишучого, що нерідко тягне за собою зниження ступеня виробленості рухів і ступеня їх досконалості.

Оцінюючи результати порівняння загальних почеркових ознак у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках, необхідно на основі проведеної експериментальної роботи враховувати, що під дією незвичних зовнішніх умов письма (незвичним пишучим приладом на незвичному матеріалі письма) загальні почеркові характеристики можуть змінюватися таким чином:

- 1) при письмі на шорсткій м'якій паперовій поверхні (наприклад, серветці, туалетному папері тощо) можуть спостерігатися: зниження темпу письма, дорисовки штрихів, зниження координації рухів 1-ї групи, що відображається у хвилястості та звивистості штрихів (ступінь порушення залежить від рельєфу поверхні), зниження зв'язності рухів, збільшення розміру та розгону письмових знаків чи елементів підпису, поява ознак порушення координації рухів 2-ї групи, що проявляється у нерівномірності розміру, розгону та розстановки письмових знаків чи елементів підпису, деяке послаблення натиску (слабкозабарвлені або незабарвлені штрихи), деякі ознаки порушення просторової орієнтації рухів (більш звивиста або ламана лінія письма);

- 2) при письмі на шорсткому м'якому матеріалі письма із тканинною основою (наприклад, пластирі тканинної текстури, тканині, полотні тощо) можуть мати місце: зниження темпу письма, недиференційованість

натиску (в залежності від властивостей пишучого приладу), нерівномірне розподілення красильної речовини по поверхні матеріалу письма (нашарування барвника на рельєфних ділянках та слабке забарвлення або відсутність забарвлення на ділянках, розміщених нижче), що може візуально сприйматися як ознаки порушення координації рухів 1-ї групи (дрібна чи/та крупна хвилястість), а також перерви у штрихах (через відсутність красильної речовини), збільшення розміру письмових знаків чи елементів підпису;

3) при письмі на шорсткій твердій поверхні (наприклад, деревина, стіна, каміння тощо) можуть відбуватися зміни у: будові почерку в цілому (перехід на друкований чи стилізований почерк), темпі письма у сторону зниження, розмірі (може збільшуватися), зв'язності у сторону зменшення. Як і у попередній групі почеркових об'єктів, нерівномірне розподілення красильної речовини по поверхні матеріалу письма може візуально сприйматися як ознаки порушення координації рухів 1-ї групи (різнохарактерна хвилястість), а також як перерви у штрихах (через відсутність на деяких ділянках барвника);

4) при письмі на гладкій (слизькій) стабільній поверхні (наприклад, скотчі, склі, дзеркалі тощо) деякі пишучі прилади і красильні речовини майже не взаємодіють із матеріалом письма, що може призвести до втрати корисної графічної інформації. Слід враховувати також особливості розподілення красильної речовини по поверхні – можливі напливи красильної речовини, що проявляється у вигляді крапок у штрихах (їх можна прийняти за зупинку пишучого приладу). У загальних ознаках цієї групи почеркових об'єктів можуть відбуватися такі зміни: деяке зниження темпу письма, одиничні прояви зниження координації рухів 1-ї групи (що проявляється у крупній звивистості та кутастості), зниження координації рухів 2-ї групи (нерівномірність розміру письмових знаків, розгону, розстановки, нахилу), зниження зв'язності рухів, поява виражених ознак порушення просторової орієнтації рухів;

5) при письмі на гладкій (слизькій) нестабільній поверхні (наприклад, целофані, повітряній кулі, гумі тощо) можуть змінюватися: темп письма та зв'язність рухів у сторону зниження, координація рухів 1-ї групи у сторону незначного зниження (що може виявитися в одиничних проявах незначної крупної звивистості), координація рухів 2-ї групи у сторону зниження (що проявляється у нерівномірності розміру письмових знаків, розгону, розстановки, нахилу). Часто спостерігаються наявність зайвих штрихів, наведення та дорисовки штрихів, невмотивовані будовою елементів письмових знаків перерви в рухах, виражені ознаки порушення просторової орієнтації рухів;

6) при письмі пишучим приладом з нестабільним пишучим вузлом (наприклад, пензлем тощо) можуть спостерігатися: значне зниження

22

темпу письма та зв'язності рухів, спрощення будови почерку в цілому, поява багатьох письмових знаків, виконаних стилізованим почерком та з наслідуванням буквам друкованого шрифту, збільшення розміру письмових знаків. Слід зауважити, що визначити ступінь і характер натиску в даному випадку неможливо, тому що візуально фрагменти записів різняться за ступенем забарвленості письмових знаків, але ж це відбувається не через зміну натиску, а через накопичення красильної речовини на пишучому вузлі у той чи інший момент виконання почеркових об'єктів. Крім того, ускладнюється можливість встановлення ознак порушення координації рухів 1-ї групи, вони маскуються нерівномірним надходженням красильної речовини та нестабільним закінченням пишучого вузла.

Також при здійсненні оцінки результатів порівняльного дослідження встановлених загальних почеркових ознак слід враховувати взаємодію пишучого приладу, красильної речовини і матеріалу письма, адже через погану їх взаємодію може втрачатися частина корисної графічної інформації.

III етап.

Дослідження окремих ознак почерку

Дослідження окремих почеркових ознак відіграє основну роль у вирішенні судово-почеркознавчої задачі. На другому рівні експерт перевіряє, уточнює, доповнює раніш виокремлені та проаналізовані окремі ознаки.

Стадія 1. Роздільне вивчення окремих почеркових ознак у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках.

У зв'язку зі складністю дослідження почеркових об'єктів, виконаних на незвичному матеріалі письма та/або незвичним до письма пишучим приладом, вивчення окремих почеркових ознак як у досліджуваному почерковому об'єкті, так і у зразках рекомендується розпочати зі складання розробки, яка є важливим засобом вирішення експертного завдання, що фіксує хід роздільного і порівняльного дослідження. Розробка ознак складається за традиційною формою.

Незалежно від результатів дослідження окремих почеркових ознак на першому рівні, на другому рівні для вирішення завдання експертизи проводиться повне і розгорнуте вивчення почеркової інформації, яка міститься у досліджуваному почерковому об'єкті, а також виокремлення усіх ознак ідентифікаційного характеру.

Після аналізу і виділення найбільш інформативних почеркових ознак у досліджуваному почерковому об'єкті необхідно перейти до роздільного

вивчення окремих почеркових ознак у зразках почерку та/або підпису ймовірного виконавця. Вказане вивчення має відносний характер, оскільки експерт не може абстрагуватися від зафіксованих у його пам'яті ознак досліджуваного почеркового об'єкта і подумки порівнює їх із ознаками, виявленими у зразках. Дана стадія, як правило, суміщується зі стадією порівняння. Проте виділення її як самостійної необхідно з метою вивчення варіаційності окремих почеркових ознак у зразках й меж цієї варіаційності, частоти прояву в зразках окремих ознак, ряду послідовно залежних окремих ознак у зразках.

Стадія 2. Порівняння окремих почеркових ознак, виявлених у досліджуваному почерковому об'єкті та зразках.

Порівняльне дослідження здійснюється послідовно з деталізацією усіх виокремлених варіантів письмових знаків. Одночасно враховуються природна послідовність та обумовленість їх попередніми і наступними рухами. Така організація процесу порівняльного дослідження дає можливість прослідкувати збіжності та розбіжності як окремих ознак, так і їх сполучень, в результаті чого отримується додаткова дуже цінна інформація.

Слід зазначити, що у випадку незіставності чи часткової зіставності буквеного складу досліджуваного підпису або під час переходу на повну буквену транскрипцію у досліджуваному підписі, допускається проведення порівняльного дослідження із залученням зразків почерку особи, де наявні відповідні букви.

Стадія 3. Оцінка результатів порівняльного дослідження окремих почеркових ознак.

Указана стадія базується на оцінці кожної збіжності, розбіжності та усієї їхньої сукупності. При цьому експерт керується загальними ідентифікаційними критеріями оцінки збіжностей, їх специфічністю – у сукупності індивідуальністю, суттєвістю та стійкістю.

Дані, отримані експериментальним шляхом, свідчать про те, що у більшості випадків виконання досліджуваних почеркових об'єктів на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами окремі почеркові ознаки майже не змінюються. Проте, оцінюючи результати порівняльного дослідження окремих почеркових ознак, слід враховувати специфіку даних досліджуваних почеркових об'єктів – вплив на процес письма незвичайних зовнішніх умов, що може спричинити деякі їх зміни, а саме:

- конструкція букв наближається до прописів або букви виконуються по типу друкованих чи стилізованих (наприклад, у досліджуваних почеркових об'єктах, виконаних на шорсткій (нерівній) поверхні,

на нестабільній поверхні, пишучим приладом із нестабільним пишучим вузлом тощо);

- спрощення деяких письмових знаків через втрату заключних або з'єднувальних штрихів у елементах, випрямлення дуг, зміну виражених петель на «сліпі» петлі або прямолінійно-зворотні штрихи (наприклад, у досліджуваних почеркових об'єктах, виконаних на шорсткій поверхні м'якій чи твердій, на гладкій (слизькій) стабільній чи нестабільній поверхні, незвичним пишучим приладом із товстим пишучим вузлом тощо);
- ускладнення деяких письмових знаків додатковими штрихами (наприклад, у досліджуваних почеркових об'єктах, виконаних на шорсткій поверхні, пишучим приладом із тупим пишучим вузлом тощо);
- збільшення протяжності рухів по вертикалі та (або) по горизонталі у деяких письмових знаках в цілому або в окремих їхніх елементах (наприклад, у досліджуваних почеркових об'єктах, виконаних на гладкій (слизькій) стабільній поверхні, пишучим приладом із нестабільним пишучим вузлом тощо);
- виражені петлеві елементи іноді замінюються на «сліпі» петлі або прямолінійно-зворотні рухи (наприклад, у досліджуваних почеркових об'єктах, виконаних на шорсткій поверхні, на гладкій (слизькій) нестабільній поверхні, незвичним пишучим приладом із товстим пишучим вузлом, нестабільним пишучим вузлом тощо);
- зміна напрямку штрихів (наприклад, штрихи, що при звичному письмі виконуються розгинаючими рухами, при письмі пензликом та акварельними фарбами виконуються згинаючими рухами, оскільки такі рухи більш прості);
- зміна кількості рухів призводить до зміни у розміщенні точок початку і закінчення рухів. Слід зазначити, що при письмі пензликом однозначно визначити розміщення точок зміни напрямку рухів при поєднанні письмових знаків або їх елементів досить складно.

IV етап.

Заклучна оцінка результатів дослідження

Етап передбачає, враховуючи незвичні зовнішні умови (незвичний матеріал письма, незвичний пишучий прилад), визначення значимості сукупності загальних, у тому числі й діагностичних, та окремих почеркових ознак, у системі вирішення задачі експертизи – встановлення певного виконавця, виключення його при відсутності та наявності подібності почерків, встановлення, чи однією особою виконані досліджувані почеркові об'єкти.

Основні напрямки заключної оцінки визначаються інформативністю досліджуваного почеркового об'єкта – обсягом і його характером, вираженістю діагностичних ознак у ньому, об'ємом і суттєвістю (значимістю) збіжностей і розбіжностей як загальних, так і окремих ознак.

V етап.

Складання висновку за результатами проведеного дослідження

Результати дослідження оформлюються у висновку експерта. Висновок складається за загальноприйнятою схемою, регламентованою нормами чинної Інструкції¹ та методичних підходів у вирішенні почеркознавчих завдань. Виявлені суттєві загальні, у тому числі й діагностичні, та окремі почеркові ознаки формалізуються у висновку згідно із відповідною системою ознак.

Доцільно оформити висновок ілюстрацією загального виду досліджуваного почеркового об'єкта, а також фототаблицею зі знімками досліджуваного почеркового об'єкта (досліджуваних почеркових об'єктів) і зразків почерку (або підпису) особи та відміткою виявлених діагностичних ознак (красильною речовиною зеленого кольору), а також окремих почеркових ознак (збіжності – красильною речовиною червоного кольору, розбіжності – красильною речовиною синього кольору), що є основою підтвердження висновку.

Висновки

В експертній практиці трапляються випадки, коли об'єктом почеркознавчої експертизи стають рукописні записи і підписи, виконані на незвичному матеріалі письма та/чи незвичними пишучими приладами (наприклад, рукописні записи, виконані на скляних пробірках спеціальним фломастером, рукописні записи, виконані олівцем або сірниками на картоні та серветках, цифрові записи, виконані на лейкопластирах, рукописні записи і підписи, виконані на картинах й інших творах мистецтва тощо).

На підставі аналізу криміналістичної літератури, експертної практики та даних, отриманих під час опрацювання експериментального масиву зазначених почеркових об'єктів, розроблена методика дослідження

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024); Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

рукописних записів і підписів, виконаних на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами. Методика базується на рівневому принципі побудови. На кожному з рівнів експерт, проходячи певні етапи і стадії, наближається до вирішення завдання, а на заключному – доходить кінцевого висновку.

За допомогою запропонованої методики експерт може успішно вирішувати ідентифікаційні стадії та/чи діагностичні завдання (як проміжної в процесі ідентифікаційного дослідження, так і самостійної) при проведенні конкретної експертизи, більш ефективно організовувати і спрямовувати свою діяльність при дослідженні такого роду почеркових об'єктів. Це сприяє формуванню внутрішнього переконання експерта й об'єктивізації висновків експерта.

Створені науково-методичні матеріали можуть застосовуватись в експертній практиці та при підготовці експертів-почеркознавців.

Перелік посилань

1. Меленевська З. С. Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів, виконаних незмінним почерком / З. С. Меленевська, К. М. Ковальов, Н. Г. Шпакович. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. 64 с.
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).

МЕТОДИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ОБРАЗЛИВОГО ХАРАКТЕРУ

Вступ

Методика визначає основні положення порядку проведення судової лінгвістичної експертизи щодо встановлення висловлювань образливого характеру. Надано алгоритм послідовності дій експерта у встановленні зазначених висловлювань, окреслено коло завдань зазначеного виду експертизи з урахуванням можливостей використання спеціальних знань, меж компетенції експерта-лінгвіста. Зазначені в методиці положення, висновки й пропозиції можуть бути використані в експертній практиці і як матеріал для підготування й стажування судових експертів-лінгвістів.

Предмет дослідження

Фактичні дані, які негативно характеризують особу, що встановлюються на підставі спеціальних лінгвістичних знань і мають значення для розгляду справи. Також предметом лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру є вивчення мовних засобів, що використовуються для вираження образи, неправомірного ставлення до когось або чогось. Це включає аналіз семантики, синтаксису та стилістичних засобів, які використовує мовна спільнота для прояву образу.

Завдання, що мають бути вирішеними

Установлення в мовленнєвому об'єкті негативної інформації образливого характеру, що є суттєвим для розгляду справи.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи міститься в тексті інформація негативного характеру стосовно певної фізичної або юридичної особи?

У якій формі виражена негативна інформація – у формі фактичних тверджень або оцінних (оціночних) суджень?

Чи містяться в тексті висловлювання, що виражені в образливій (брутальній, принизливій, непристойній) формі стосовно певної фізичної або юридичної особи?

Об'єкти дослідження

Продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), яка відбувається в межах україномовної та/або російськомовної комунікації, зафіксовані в писемній формі, у тому числі усні повідомлення, що зафіксовані у текстовому відтворенні.

Суб'єкти досліджень

Фахівці, які мають вищу філологічну освіту, кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли спеціальну підготовку за спеціальністю 1.2 «Лінгвістичне дослідження мовлення» та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів Міністерства юстиції України.

Методи, що застосовуються для вирішення завдань

Методика лінгвістичної експертизи базується на використанні системи методів наукового пізнання та методів спеціальних наук.

Формально-логічні методи допомагають у визначенні напрямку дослідження зі встановлення висловлювань образливого характеру; метод порівняння слугує для визначення семантичної складової лексики (або словосполучення чи висловлювання) з негативною семантикою; моделювання допомагає у формуванні експертних версій відносно певних висловлювань образливого характеру, а також використовується під час побудови типових аналогів. Метод лінгвостилістичного аналізу дозволяє виявити стиль і жанр тексту, його функції, стилістичні засоби й прийоми, виявити коло передбачуваних адресатів та інші екстралінгвальні фактори; за допомогою лінгвістичних методів проводиться аналіз стилістичних, граматичних параметрів тексту з метою встановлення відповідності їх певним характеристикам, а саме: виявлення образливих, непристойних, лайливих висловлювань стосовно певних осіб, визначення їх експресивного забарвлення; семантико-смісловий метод пов'язаний з аналізом мовленнєвих елементів з точки зору їхньої змістовно-сміслового значення в конкретному контексті; на основі інтент-аналізу встановлюється комунікативний намір – інтенція адресанта повідомлення; соціолінгвістичні методи слугують для аналізу мовних

структур у контексті конкретної ситуації спілкування; метод контент-аналізу дозволяє виявити слова, фрази, висловлювання з негативним семантичним компонентом стосовно певної фізичної або юридичної особи. Методи семантико-синтаксичного та лексико-семантичного аналізу використовуються для з'ясування значення слів, словосполучень, речень у контексті висловлювань і надфразної єдності.

Алгоритм послідовних дій експерта (експертів)

Процес лінгвістичного дослідження доцільно поділяти на чотири стадії: підготовчу, аналітичну, порівняльного дослідження, синтезуючу.

Підготовча стадія експертного дослідження починається з ознайомлення з поставленими перед експертом завданнями. Зокрема, з'ясовується, чи належать вони до компетенції експерта-лінгвіста, а якщо належать, то чи можливе їх вирішення з урахуванням сучасних можливостей лінгвістичної експертизи.

Під час вивчення матеріалів справи з'ясовуються обставини, що характеризують певну подію та мають відношення до цільового призначення об'єкта, його адресанта й адресата. У ході вивчення досліджуваного об'єкта увага звертається на всі ознаки: обсяг, мову, зміст (основна інформація, що міститься в повідомленні), цільове призначення, попереднє уявлення про адресата, характер досліджуваної ситуації мовленнєвого спілкування (нейтральний, інформативно-пізнавальний, полемічний, конфліктний). Результатом вивчення може бути таке: а) за наданим об'єктом можуть бути вирішені поставлені перед експертом завдання; б) вирішення питання неможливе внаслідок відсутності відповідних методик чи з інших причин; в) поставлені питання не належать до компетенції експерта-лінгвіста і виходять за межі його спеціальних знань (складається повідомлення про неможливість провести дослідження).

Якщо за наданим об'єктом вирішуватимуться поставлені завдання, то судовим експертом можуть бути висунуті експертні версії щодо характеру інформації (позитивна/негативна/нейтральна) та наявності лексем (словосполучень, висловлювань) образливого характеру. Завершується підготовча стадія дослідження оцінюванням результатів вивчення наданих на дослідження матеріалів і плануванням подальших експертних версій.

Стадія аналітичного дослідження починається з ретельного вивчення об'єкта. Судовим експертом спочатку встановлюються основні чинники досліджуваної ситуації письмового/усного спілкування: тема, цільове призначення повідомлення, належність до певного функціонального стилю мовлення, форма мовлення (лист, заява, стаття, виступ, інтерв'ю, повідомлення тощо), адресат, характер спілкування (приватний / публічний / офіційний).

Під темою об'єкта розуміється коло життєвих явищ (фактів або понять, що їх виражають), які обираються адресантом як предмет опису. Тема повідомлення безпосередньо пов'язана зі спрямованістю того, про що повідомляється, з тим, до чого прагне мовець. Тематика об'єкта вміщує й те, про що може умовчувати адресант, так само як і те, що може бути надане в повідомленні в неявній, у тому числі замаскованій формі – у різних видах підтексту. Таким чином, досліджуються не лише явні мовленнєві, інтелектуальні структури, але й різні види підтексту: те, що надане в непрямій формі. Отже, об'єктом дослідження є не лише вербальні й інтелектуальні структури, а й утворення глибинного характеру, подані в непрямій формі, що визначають вибір мовцем тих чи інших мовленнєвих і логічних засобів побудови тексту. Як найважливіший момент діяльності, комунікативна ситуація характеризується наявністю мети – основного чинника будь-якої людської діяльності, що визначає її стратегію й тактику та надає кожному конкретному діяльнісному акту його основні параметри. Особливості кожної комунікативної ситуації визначаються як кінцевою метою діяльності індивіда, так і проміжним, власне комунікативним завданням.

Слід розрізняти мету діяльності й мету конкретного комунікативного акту як її підструктури. Мета діяльності визначає предметні смислові чинники ситуації спілкування (що? кому?): адресата повідомлення як учасника (або об'єкта) діяльності та тему (предметний бік, смислову спрямованість) повідомлення. Мета комунікативного акту визначає оптимальний, на думку автора, спосіб передання інформації адресату, тобто власне комунікативну сторону (як?): характер спілкування, форму писемного мовлення, мовні засоби. Метою повідомлення завжди є певна дія, яка може бути різною за характером. В одному випадку – повідомлення інформації, в іншому – оцінювання вчинку, поведінки, рис характеру, діяльності фізичної або юридичної особи тощо.

Далі судовим експертом встановлюється належність тексту до певного функціонального стилю писемного мовлення: побутового, офіційно-ділового, публіцистичного. У будь-якому з названих функціональних стилів існують стильові різновиди виразу мовних засобів, що використовуються автором, у тих жанрових формах текстів, які зумовлені характером описуваних у них ситуацій письмового спілкування (нейтральних або конфліктних).

Одним із найважливіших чинників досліджуваної мовної ситуації є адресат письмового спілкування. Адресат тексту – комунікант, якому призначено дане повідомлення. Адресат, як правило, представлений у тексті в явній формі, яким може виступати як конкретна особа, так і як певна соціальна, професійна, етнічна, вікова та інші групи осіб або навіть суспільство в цілому (читачі, глядачі, слухачі). Залежно від зазначених

факторів, автор підбирає певні мовні та інтелектуальні засоби вираження своїх думок при описуванні явищ (подій). Під час аналітичного дослідження тексту судовим експертом визначаються мовні, стилістичні, логічні ознаки писемного мовлення, що відобразилися в досліджуваному документі. Наразі з цим установлюються загальні ознаки лексичних, граматичних, пунктуаційних, стилістичних навичок писемного мовлення, навичок дискурсивного (логічного) мислення шляхом визначення відповідності (або невідповідності) нормам літературної мови. Ступені розвитку зазначених навичок писемного мовлення судовий експерт з'ясовує на підставі загальноприйнятої методики статистичного аналізу загальних ознак мовних навичок.

Наступним етапом стадії аналітичного дослідження є виявлення інформативних ознак, які свідчать про негативну семантику у висловлюваннях, які мають образливий характер, виражений у певних лексемах (словосполученнях), що відобразилися в досліджуваному тексті.

На завершальному етапі аналітичної стадії дослідження, на підставі аналізу всіх виявлених ознак, у судового експерта формується загальне уявлення стосовно мовленнєвої поведінки автора (мовця) в досліджуваній ситуації спілкування. Закінчується ця стадія оцінюванням результатів дослідження та висуванням окремих експертних версій, їх уточненням і деталізацією чинників писемного спілкування.

Стадія порівняльного дослідження в судовій лінгвістичній (семантико-текстуальній) експертизі писемного мовлення відзначається тим, що судовий експерт зіставляє виявлені в тексті лексеми (словосполучення), які містяться у досліджуваних висловлюваннях, з їх лексичними значеннями, наведеними в лексикографічних джерелах.

На цій стадії дослідження експерт урахує дані аналітичної стадії відносно стилістичної належності досліджуваного тексту, умов його складання, типу, характеру спілкування, рівня мовної, стилістичної, інтелектуальної культури автора/мовця, загальних ознак мовних навичок писемного мовлення, що відобразилися в тексті. Установлені на аналітичній стадії дослідження інформативні вербальні (лексичні, граматичні тощо) і невербальні (змістовні, інтелектуальні) елементи та структури писемного мовлення, у яких відображаються відповідні ознаки, необхідні для вирішення поставленого перед експертом завдання.

У ході порівняльного дослідження, визначаючи в досліджуваному тексті висловлювання, які містять лексеми (словосполучення) з негативною семантикою, а також носять образливий характер, судовий експерт зіставляє їх семантику з тими даними, що відображені в словниках.

До образливої лексики пропонується включати такі розряди слів:

- слова та вирази, що означають антисуспільну, соціально осудливу діяльність: шахрай, повія тощо;

- слова з яскраво вираженою негативною оцінкою, яка фактично складає їх основний зміст, також позначає соціально засуджувану діяльність або позицію того, хто характеризується: расист, дворушник, зрадник;
- назви деяких професій, що вживаються в переносному значенні: кат, м'ясник;
- зоосемантичні метафори, що підкреслюють будь-які негативні якості людини: неохайність, невдячність (свиня); дурість (осел); неповороткість, незграбність (корова) та ін.;
- дієслова з осудливим значенням або прямою негативною оцінкою: красти, хапнути;
- слова, що містять експресивну негативну оцінку поведінки людини, якостей її особистості тощо, без вказівки на конкретну діяльність або позицію: негідник, мерзотник, хам;
- евфемізми для слів першого розряду, що зберігають їх негативно-оцінний характер: жінка легкої поведінки, інтердівчина тощо;
- спеціальні негативно-оцінні каламбурні утворення: комуняки, дерьмократи.

Також образливими, як правило, є використання як характеристики особи нецензурних слів.

Під час порівняльного дослідження перевіряються та уточнюються висунуті на попередніх стадіях дослідження версії. Експерт складає багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту.

Стадія порівняльного дослідження закінчується оцінюванням сукупності виявленого комплексу ознак і уточненням висунутих версій.

Синтезуюча стадія є найважливішою під час лінгвістичного дослідження. Саме в процесі цієї стадії судовий експерт оцінює виявлену сукупність ознак писемного мовлення, їхню значущість і достатність для формування певного висновку. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх чинників досліджуваної ситуації мовленнєвого спілкування, корегується моделлю цієї ситуації.

Експертна оцінка отриманих результатів

У процесі вивчення матеріалів, що надійшли на дослідження, експерт з'ясовує завдання, ознайомлюється з матеріалами, наданими на дослідження, вивчає обставини, що характеризують певну подію, і мають відношення до цільового призначення об'єкта, до адресанта та адресата документа. У процесі мовленнєвого об'єкта документа експерт звертає увагу на мову, якою його виконано, обсяг, основну інформацію, оцінює достатність ознак, виявлених для вирішення поставленого завдання, аналізує їх із метою визначення якісних характеристик.

Внутрішнє переконання експерта починає формуватися в момент оцінювання вихідних даних, у цілому відображає ступінь імовірності версій, супроводжує їх перевіряння за допомогою обраних методів. Оцінювання всіх факторів ситуації спілкування дозволяє експерту вирішувати питання стосовно можливості використання відповідних лінгвістичних методів, окреслити послідовність подальшого дослідження. На цьому етапі дослідження експерт може дійти висновку щодо відмови від вирішення питання на підставі того, що питання виходить за межі компетенції експерта-лінгвіста, чи у зв'язку з відсутністю відповідної методики. Підсумки зазначеного етапу оцінонної діяльності, який є основою для формування внутрішнього переконання судового експерта, можуть мати вираження в різних рішеннях експерта: висуненні подальших версій, відмові від вирішення поставленого завдання.

Наступний етап оцінонної діяльності судового експерта спрямований на встановлення негативної інформації, що містить висловлювання образливого характеру стосовно фізичної (або юридичної) особи. На цьому етапі дослідження формування внутрішнього переконання експерта характеризується функцією накопичення такої суми знань стосовно досліджуваного об'єкта, що створює необхідну аналітичну сходинку для майбутніх висновків. Експерт обирає найбільш оптимальні методи вирішення завдання. Із цією метою він вивчає всі чинники досліджуваної ситуації спілкування: тему повідомлення, його цільове призначення, належність до певного функціонального стилю мовлення, його форму, характер, адресата повідомлення, соціальні відносини, що пов'язують мовця й адресата. Установлені фактори ретельно аналізуються судовим експертом, і в сукупності формують у його свідомості загальне уявлення щодо ситуації спілкування, які відобразилися в об'єкті дослідження. У процесі подальшого дослідження судовий експерт установлює ступінь розвитку мовних та інтелектуальних навичок мовлення адресанта на рівні відповідності їх нормам мови.

Установлення інформативних ознак у висловлюваннях, що містять негативну семантику, зокрема образливого характеру, є основним етапом у вирішенні завдання, поставленого перед експертом. У судовій лінгвістичній експертизі щодо встановлення висловлювань образливого характеру, передбачається певна послідовність їхнього виявлення. Спочатку експертом установлюється характер інформації, відображеної в повідомленні, а потім – висловлювання, які містять семантику образи, на підставі чого в експерта формується внутрішнє переконання щодо інформативності виявленого комплексу ознак – матеріалу для наступної стадії дослідження.

На стадії порівняльного дослідження основним завданням експерта-лінгвіста є порівняння встановлених у досліджуваному тексті лінгвістичних

ознак з еталонними моделями, якими постають словники, інформаційні джерела. Оцінювання ознак на цій стадії пов'язане з визначенням їхнього значення та достатності для вирішення поставленого завдання. Результат цього є підставою для побудови окремих версій судового експерта стосовно наявності висловлювань образливого характеру.

Заключним етапом оцінювання є формування висновків. Саме на цьому етапі дослідження експерт оцінює сукупність установлених ознак, їх достатність для формування певних висновків. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх факторів досліджуваної ситуації спілкування, корегується моделлю ситуації.

Висновки експерта можуть бути такими

А. Експерт дійшов висновку, що в вивченному об'єкті відсутня інформація негативного характеру, а отже, і висловлювання образливого характеру: «У наданому на дослідження об'єкті відсутня негативна інформація стосовно певної фізичної або юридичної особи. Висловлювання образливого характеру стосовно певної особи відсутні».

Б. Експерт вказує на наявність негативної інформації, але зазначає відсутність образливих висловлювань: «У наданому на дослідження об'єкті міститься негативна інформація стосовно певної фізичної або юридичної особи, про що свідчать такі висловлювання... Висловлювання образливого характеру стосовно певної особи відсутні».

В. Експертом установлюється негативна інформація в тексті, що містить образливі висловлювання: «У наданому на дослідження об'єкті міститься інформація негативного характеру стосовно певної фізичної або юридичної особи, яка містить висловлювання образливого характеру».

Відмова судового експерта від вирішення поставленого питання не може розглядатися як експертний висновок. У той самий час вона має бути вмотивованою, але характер цього мотивування відрізняється від обґрунтування висновку експерта про неможливість вирішення поставленого перед ним завдання. Експерт-лінгвіст має право відмовитися від відповіді на поставлене питання, тобто повідомити про неможливість надати висновок, якщо: а) для вирішення поставленого завдання відсутня науково-розроблена методика; б) питання, поставлене на вирішення експертизи, не належить до компетенції експерта-лінгвіста і виходить за межі його спеціальних знань. Відповідно до чинного законодавства, експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (статті 69, 242 Кримінального процесуального кодексу України¹). А також, згідно з

1 Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>

пп. 2.1–2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень' експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань і повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив(ла) експерта. Експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань та з'ясування питань права. Докладне мотивування відмови експерта від надання висновку має бути оформлене, як повідомлення про неможливість надання висновку.

Висновки

За допомогою запропонованої методики експерт може успішно вирішувати ідентифікаційні завдання та/чи діагностичні завдання (як проміжної стадії в процесі ідентифікаційного дослідження, так і самостійної) при проведенні конкретної експертизи, більш ефективно організовувати і спрямовувати свою діяльність при дослідженні такого роду висловлювань образливого характеру. Надано алгоритм послідовності дій експерта у встановленні зазначених висловлювань, окреслено коло завдань зазначеного виду експертизи з урахуванням можливостей використання спеціальних знань, меж компетенції експерта-лінгвіста. Зазначені в методиці положення, висновки й пропозиції можуть бути використані в експертній практиці і як матеріал для підготовки й стажування судових експертів-лінгвістів.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.08.2024).

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).

3. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

[laws/show/z0705-98](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98) (дата звернення: 23.08.2024).

1 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверд. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).

МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ВИРАЖЕНИХ У ФОРМІ ЗАКЛИКІВ

Вступ

Методика визначає основні положення порядку проведення судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи щодо встановлення висловлювань, виражених у формі закликів. Надано алгоритм послідовності дій експерта у встановленні зазначених висловлювань, окреслено коло завдань експертизи з урахуванням можливостей використання спеціальних знань, меж компетенції експерта-лінгвіста. Висновки означеного виду експертизи є суттєвими для перевіряння слідчих версій, планування розслідування. Досліджені в роботі положення, висновки й пропозиції можуть бути використані в експертній практиці і як матеріал для підготовки й стажування судових експертів-лінгвістів.

Об'єкти дослідження

Продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), зафіксовані у письмовій формі, у тому числі усні тексти, зафіксовані у текстовому відтворенні.

Суб'єкти досліджень

Фахівці, які мають вищу філологічну освіту, кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли спеціальну підготовку за спеціальністю 1.2 «Лінгвістичне дослідження мовлення» і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів Міністерства юстиції України.

Предмет дослідження

Фактичні дані, що мають у своїй структурі спонукальні до певних дій висловлювання (мовленнєві конструкції) з ілюзоцією заклику, що встановлюються на підставі спеціальних лінгвістичних знань і мають значення для розгляду справи.

Завдання, що мають бути вирішеними

Встановлення мовних конструкцій (висловлювань, фраз), що виражені у формі заклику (або закликів) до певних дій і є суттєвими для розгляду справи.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи міститься у повідомленні висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати яких саме)?

Який характер (публічний чи непублічний) мають виявлені заклики?

У якій формі (прямій чи непрямої) виражено заклики?

Методи, що застосовуються для вирішення завдань

Методика лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи базується на використанні системи методів наукового пізнання та методів мовознавчої науки. До методів дослідження висловлювань, виражених у формі закликів, належать:

- формально-логічні методи – використовуються при визначенні напрямку дослідження зі встановлення висловлювань, виражених у формі закликів;
- метод спостереження – застосовується для збору інформації про спеціальні лексеми, що містять семантичне забарвлення спонування до певних дій;
- метод компонентного аналізу – за допомогою цього методу здійснюється виділення та подальший аналіз у значенні досліджуваного об'єкта основних компонентів, що мають семантичне забарвлення спонування до виконання певних дій. Шляхом семантико-текстуального дослідження вивчається значення кожної повнозначної лексики у структурі об'єкта, досліджується семантика кожної одиниці мовленнєвої структури та її компонентів;
- метод порівняння – використовується для визначення семантичної складової лексики (або словосполучення чи висловлювання) із семантикою спонування до певних дій;
- метод лінгвостилістичного аналізу – дозволяє виявити стиль і жанр об'єкта, його функції, стилістичні засоби й прийоми, виявити коло передбачуваних адресатів та інші екстралінгвальні фактори;
- метод моделювання – допомагає у формуванні експертних версій відносно значення висловлювань, виражених у формі закликів, а також використовується під час побудови типових аналогів;

- лінгвістичні методи – застосовуються для аналізу стилістичних, граматичних параметрів тексту, з метою встановлення відповідності їх певним характеристикам, а саме виявлення висловлювань із семантикою спонукання певних осіб, встановлення їх семантичного наповнення;
- семантико-смісловий метод – пов'язаний з аналізом мовленнєвих елементів із точки зору їхньої змістовно-сислового навантаження в конкретному контексті;
- соціолінгвістичні методи – слугують для аналізу мовленнєвих структур в контексті конкретної комунікативної ситуації;
- дискурсивний метод аналізу – дослідження лінгвістичних характеристик мовленнєвого повідомлення на мікрорівні та соціокультурного контексту на макрорівні, в якому відбувається комунікативна подія;
- метод інтент-аналізу – на його основі встановлюється комунікативний намір – інтенція автора досліджуваного висловлювання (мовлення в цілому);
- метод контент-аналізу – дозволяє виявити слова, фрази, висловлювання, що містять спонукання;
- методи семантико-синтаксичного та лексико-семантичного аналізу – використовуються для визначення значення слів, словосполучень, речень у контексті висловлювань і надфразної єдності.

Алгоритм послідовних дій експерта (експертів)

Процес лінгвістичного дослідження доцільно поділяти на чотири стадії: підготовчу, аналітичну, порівняльного дослідження, синтезуючу.

1) *Підготовча стадія експертного дослідження* починається з ознайомлення з поставленими перед експертом завданнями. Зокрема, з'ясовується, чи належать вони до компетенції експерта-лінгвіста, а якщо належать, то чи можливе їх вирішення з урахуванням сучасних можливостей лінгвістичної експертизи¹.

Під час вивчення матеріалів справи з'ясовуються обставини, що характеризують певну подію з точки зору її суспільно-політичної значимості. У процесі вивчення досліджуваного матеріалу звертається увага на всі ознаки об'єкта дослідження: обсяг матеріалу, мову, якою він виконаний, зміст (основна інформація, що міститься в об'єкті), цільове призначення, стилістичну належність об'єкта, характер досліджуваної ситуації

1 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

мовленнєвого спілкування (нейтральний, інформативно-пізнавальний, полемічний, конфліктний). Результатом такого вивчення може бути такі висновки:

а) за даним об'єктом можуть бути вирішені поставлені перед експертом завдання або вирішені з подальшим уточненням слідчим (суддею);

в) вирішення питання неможливе внаслідок відсутності відповідних методик чи з інших причин;

г) поставлені питання не належать до компетенції експерта-лінгвіста і виходять за межі його спеціальних знань (складається повідомлення про неможливість провести дослідження).

Судовим експертом можуть бути висунуті експертні версії щодо характеру інформації (публічна/непублічна) та наявності лексем (словосполучень, висловлювань), що мають семантику спонування. Завершується підготовча стадія дослідження оцінюванням результатів вивчення наданих на дослідження матеріалів із подальшим плануванням експертних версій.

2) *Стадія аналітичного дослідження* починається з ретельного вивчення об'єкта дослідження. Судовим експертом спочатку встановлюються основні чинники досліджуваної ситуації спілкування: тема, цільове призначення повідомлення, адресат повідомлення, належність слова (висловлювання, об'єкту) до певного виду заклику (заклик, заклик-звернення, заклик-апеляція, оціночно-мотивувальний заклик, заклик-програма і т. ін.), характер заклику (публічний/непублічний), тип заклику (прямий/непрямий).

Тема повідомлення безпосередньо пов'язана зі спрямованістю того, про що повідомляється, з тим, до чого прагне адресант, а також про що він може умовчувати, тобто повідомляти в непрямій формі. Таким чином, досліджуються не лише явні мовленнєві, інтелектуальні структури, а й різні види підтексту: те, що надане у непрямій формі. Отже, об'єктом дослідження є не лише вербальні й інтелектуальні структури тексту, а й утворення завуальованого характеру, подані в непрямій формі, що визначають вибір адресантом тих чи інших мовних і логічних засобів побудови мовленнєвого повідомлення. Особливості кожної комунікативної ситуації визначаються як кінцевою метою діяльності індивіда, так і проміжним, власне комунікативним завданням. Слід розрізняти мету діяльності й мету конкретного комунікативного акту як її підструктури. Мета діяльності визначає предметні смислові чинники ситуації спілкування (що? кому?): адресата повідомлення як учасника (або об'єкта) діяльності та тему (предметну сторону, смислову спрямованість) повідомлення. Мета комунікативного акту визначає оптимальний, на думку адресанта, спосіб передання інформації адресату, тобто власне комунікативну сторону (як?): характер спілкування, мовленнєві засоби. Метою повідомлення

завжди є певна дія, яка може бути різною за характером. В одному випадку – повідомлення інформації, в іншому – смислове навантаження повідомлюваного в цілому, тобто висловлення конкретної мети мовця (спонукання, прохання і т. ін.).

Одним з найважливіших чинників досліджуваної мовленнєвої ситуації є адресат мовленнєвого повідомлення – комунікант, якому воно призначене. Відомості про нього встановлюються експертом як на підставі результатів вивчення матеріалів справи, так і під час аналізу об'єкта дослідження. Адресат може бути представлений у мовленнєвому повідомленні як в прямій, так і в непрямій формі. Він може виступати як конкретна особа, так і як певна соціальна, професійна, етнічна, вікова та інші групи осіб або навіть суспільство в цілому. Автора і адресата можуть пов'язувати певні стосунки. Залежно від зазначених факторів, автор підбирає певні мовленнєві та інтелектуальні засоби вираження своїх думок під час описуванні явищ (подій).

Далі судовим експертом встановлюється належність висловлювання до певного виду заклику, звертаючи увагу на основні компоненти. Слід враховувати, що заклик має специфічні характеристики, що вирізняють його з-поміж інших типів спонукань. Це такі ознаки, що виражають протиставлення у відношенні між мовцем і адресатом; у відношенні між мовцем, адресатом і третіми особами; у ставленні мовця до того, що повинно бути зроблене; у ставленні адресата до того, що повинно бути зроблене. Також цьому мовленнєвому акту притаманні характерні особливі умови успішності, дотримання яких робить процес спілкування несуперечливим, усвідомленим і таким, що сприяє розумінню.

Дослідження з метою встановлення висловлювань, виражених у формі заклику, базується на наявності/відсутності в тексті ілюкції спонукання (заклику) адресата до виконання певних дій. Слід враховувати, що заклик належить до низки спонукальних типів мовленнєвих актів. На комунікативному рівні виділяється достатня кількість різноманітних спонукальних за характером актів, назви яких мотивуються відповідними дієсловами, активними серед них є: наказ (від наказувати), запрошення (від запросити), пропозиція (від пропонувати), прохання (від просити), розпорядження (від розпоряджатися), умовляння (від умовляти), погроза (від погрожувати), попередження (від попереджувати), заборона (від забороняти) і т. ін. Наведені типи мовленнєвих актів використовують для передання комунікативних намірів, що мають відмінності на семантичному рівні. Наприклад, мовленнєвий акт наказу відображає високий ступінь впливу на адресата і вимагає обов'язкового виконання, а поради, запрошення дають адресатові свободу в ухваленні рішення, причому порада відбувається насамперед, з точки зору адресанта, на користь адресата.

Базовими компонентами мовленнєвого акту заклику, що складають спільне значеннєве ядро, є: адресант (суб'єкт дії; той, хто цілеспрямовано впливає на об'єкт дії) – інформація (дія, спрямована на об'єкт) – адресат (об'єкт дії; той, на кого спрямована інформація). Заклик – це особливий тип мовленнєвого акту, комунікативне призначення якого зумовлене метою впливу на реципієнта (адресата). Його головною умовою є те, що мовець та адресат є політичними суб'єктами або їхніми представниками, а власне мовленнєвий акт розглядається як частина суспільно-політичної комунікації¹.

Ознаками заклику як особливого типу комунікативного акту є такі:

- взаємодія між мовцем і адресатом;
- взаємодія між мовцем, адресатом і третіми особами;
- ставлення мовця до того, що повинно бути зроблене; ставлення адресата до того, що повинно бути зроблене. Окрім того, мовленнєвому акту заклику характерні особливі умови успішності, дотримання яких робить процес спілкування несуперечливим, усвідомленим і таким, що сприяє розумінню.

Іллокутивна сила компонентів спонукальних конструкцій, може бути вираженою у формі закликів інклюзивної та ексклюзивної дії. Для закликів інклюзивної дії, як правило, притаманна граматична форма імперативу першої особи множини або форма допоміжного дієслова бути у формі першої особи множини, наприклад: прогонимо, повалимо, будемо, тобто мовець позиціонує себе як одного з виконавців майбутньої діяльності. У спонукальних висловлюваннях, що містять заклики ексклюзивної дії, де автор виключає себе з числа учасників майбутніх дій, імператив найчастіше виражений у формі другої особи однини або множини, наприклад: озбройтесь, розпочинайте, піднімайтеся, долучайся.

Таким чином, встановлюється, чи відповідає форма висловлювань з урахуванням мовних засобів, вжитих певним адресатом, вимозі іллокутивного вмісту конструкції, тобто чи використані у мовленні слова та словосполучення, що в своїй семантиці мають поняттєву складову спонукування взагалі. Далі за допомогою контекстуального (змістового) аналізу з'ясовується, чи має досліджуваний матеріал спонукальний характер. У разі виявлення такої інформації шляхом логіко-граматичного аналізу визначається, чи належить встановлена інформація до комунікативного акту заклику.

У структурі висловлювання, що виражене у формі заклику, має міститися мовленнєва мета, яка за своїм семантичним наповненням має конкретне спрямування на виконання вказаної дії (вказаних дій). Отже, одним із

¹ Ковкіна Є. В. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280-292.

головних чинників, що відображують наявність висловлювань, виражених у формі закликів, є спонукальні речення. Названі конструкції можуть включати в себе різного типу звертання: від найпростіших, наприклад, «браття», «однодумці», «мешканці» тощо, до ускладнених, наприклад, виражених персоніфікованою метафорою «Харків», «Дніпро», «Одеса» та ін., в яких під назвою міста маються на увазі його мешканці.

На граматичному рівні іллокуція заклику передається за допомогою:

1) присудкових конструкцій, серед яких розповсюдженими є:

а) дієслово у формі наказового способу як в однині, так і в множині, наприклад: піднімайтеся, приєднуйся, вступайте;

б) складені дієслова у формі наказового способу, де допоміжні слова (наприклад, стати, починати, хотіти, продовжувати, прагнути і т. ін.), узгоджуються з підметом, при цьому вказуючи на спосіб та час дії, на бажаність, початок, тривалість чи кінець дії, яка називається основним дієсловом, вираженням інфінітивом, наприклад: розпочинайте створювати, продовжуйте домагатися;

в) присудковий прислівник + інфінітив, наприклад: треба підніматися, необхідно організовувати, треба визволити, пора збиратися, пора долучатися, потрібно діяти й т. ін., де прислівники треба, необхідно, пора підсилюють семантику обов'язковості виконання дії, семантика якої розкривається через тлумачення інфінітивної форми дієслова;

2) номіналізації. Реченням із номіналізацією притаманна найбільша семантико-синтаксична конденсація, а отже, і найбільша завуальованість їх семантико-синтаксичного наповнення, що надає заклику непрямой форми. Частіше номінативні речення використовуються у закликах-гаслах, що обумовлено ознакою до чіткості й лаконічності зазначеного виду заклику.

На основі лінгвального аналізу граматичних форм вираження вказаного висловлювання, встановлюється кілька різновидів номіналізації:

- наголошення на ключові компоненти конкретної ситуації відбувається шляхом метонімічного перенесення, наприклад: під значенням слів «Харків», «Одеса» мається на увазі зазначена територія;
- іллокуція заклику передається через іменники (номіналізацію) наприклад, іменник «смерть» у контексті несе в собі семантику дієслова «знищувати» із значенням «припиняти існування кого-, чого-небудь, призводити до загибелі», а отже, і висновок може бути наданий у такій формі: «наведені висловлювання виражені у формі заклику-гасла знищувати Україну як виразника антиросійського проєкту...».

За структурою висловлювання, виражені у формі закликів, поділяються на кілька видів: заклик-гасло, заклик-звернення, заклик-програма й т. ін. Головними чинниками, що містять у собі видові відмінності закликів,

є семантичне наповнення та граматичне оформлення досліджуваних висловлювань.

Заклик-гасло відрізняється лексичною концентрацією вираження головної ідеї заклику, оскільки має вигляд невеликої за змістом влучної фрази, що часто має низку підтекстових тлумачень і виражає провідні ідеї певної думки, яка виражає найбільш значимі і провідні ідеї. Заклик-гасло є своєрідним лексичним маркером, за допомогою якого відбувається ідентифікація (самоідентифікація) політичного суб'єкта і з яким упізнається політичний суб'єкт. У більшості випадків залик-гасло може виконувати роль девізу, що з точки зору сучасної лінгвістики розуміється, як короткий образний вислів, афоризм або залик, який передає глибоку та повчальну ідею, що кимось вибрана в якості життєвого кредо або основного напрямку діяльності. Однією з особливостей заклику-гасла є його інклюзивність, оскільки мається на увазі, що мовець висловлює провідні ідеї, що звернуті до всіх, і до нього у тому числі. Заклики-гасла семантично наповнені стислим формулюванням провідної ідеї певного політичного суб'єкта, граматично можуть виражатися безособовими реченнями, номінативними реченнями або втілюватися в одній мовленнєвій одиниці, у структурі – майже завжди присутній знак оклику або навіть кілька таких знаків. Як правило, заклики-гасла розташовують наприкінці звернення, рідше – на початку, з метою підкреслення головної ідеї або вираження кінцевої мети усього заклику. Наприклад: «Час єднатися!», «Час прийшов – пора діяти !!!», «Разом ми – сила!», «Тільки народ має право вирішувати свою долю!», «Харків – вільне місто!», «Одеса – російське місто!» і т. ін.

Заклик-звернення – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації. Для заклику-звернення характерними є такі риси, як його значна структурна складність, що включає в себе кілька простих закликів або закликів-гасел, та звернення до конкретних осіб, що має на меті спонукання виконати певні дії, які розглядаються як важлива частина суспільно-корисливої діяльності й сприяє досягнення певних положень, або ж спонукати адресата враховувати наведене у повсякденній поведінці. Граматичною особливістю закликів-звернень є наявність у їхній структурі таких лексем, як: звертаюся, звертаємося, звернення із прямою вказівкою на адресата. Вказані слова розташовані, як правило, на самому початку мовленнєвої конструкції, наприклад: «Звернення до мешканців Дніпра!», «Звертаємося до всіх небайдужих!», «Звертаюся до представників західного регіону!». За своєю типом заклики-звернення можуть бути як інклюзивної дії, так і ексклюзивної, у заклику-звернення інклюзивної дії автор співвідносить себе із майбутніми виконавцями, використовуючи займенник «ми» у різних відмінках. Заклики-звернення ексклюзивної дії мають у складі займенник «ти» у формі як однини, так і множини у різних відмінках.

Заклик-програма – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що представляє собою текст, у змісті якого висвітлений наперед продуманий план якої-небудь діяльності певної суспільно-політичної організації, товариства або окремого політичного, державного, суспільного діяча, що потрібно виконати, на думку адресанта, для здійснення основної мети, яка висвітлюється на початку заклику або зазначена у висновку. Як правило, об'єктом дослідження, що містить такий заклик, є документ (програма), в якому викладені основні положення діяльності політичної партії, організації або окремого політичного, державного, суспільного діяча. Такий заклик містить має розгорнуте структурне оформлення: розпочинається із звертання різного за ступенем поширеності, потім вказуються важливість нижчеподаної програми дій, наприклад: «Це просто необхідні дії для руху вперед!», «Виконання наступного плану надасть змогу змінити все на краще!». Основну частину складають певного виду пункти, що можуть мати форму простих закликів, закликів-гасел або можуть виражатися розповідними реченнями із вказівкою на виконання необхідних дій. Наприкінці заклику-програми, як правило, міститься ключове висловлювання, що втілює основну думку всієї програми, наприклад: «У такий спосіб ми зможемо вибудувати нову державу!». Комунікативною метою заклику-програми є донесення до читачів інформації про потрібність дотримання вказаних пунктів, спонукання їх до боротьби за реалізацію вказаної програми.

Заклик-апеляція – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що містить спонукання адресата/(-ів) прийняти на розсуд повідомлювану інформацію про певну особу (осіб), з метою вирішення певного конфлікту, який є суспільно-значимою дією.

За своїм семантичним наповненням заклик-апеляція має суттєві відмінні риси, а саме: у ньому обов'язково повинно розповідатися про першовитоки певного конфлікту, його фактичного зав'язку та суть проблеми. І суспільство у ролі адресата повинно виступити своєрідним суддею, якому вдасться вирішити конфлікт, що сприятиме виконанню суспільно-значимої дії у майбутньому. Головною відмінною рисою заклику-апеляції є наявність третьої особи, з якою, на думку адресанта, неможливо домовитися. Отже, заклик-апеляція до суспільства, до суспільної думки слугує мовленнєвим інструментом впливу саме на зазначену третю особу. До граматичної структури такого заклику може входити кілька простих закликів, приміром, заклик-гасло, заклик-звернення тощо.

Заклик-відозва – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що складається з структурно менших закликів і звернутий на деперсоніфікованого адресата, тобто до суспільства взагалі, з метою спонукати його до виконання певних суспільно важливих

дій, або врахування у повсякденному житті певні ідеали, що детально висвітлюються у заклику-відозві.

Головною відмінною рисою заклику такого виду від, наприклад, заклику-звернення є його звернення до суспільства взагалі, а не конкретного адресата.

Оцінно-мотивувальний заклик – це складний мовленнєвий акт спонукування до певних дій у межах суспільно-політичної комунікації, в якому через негативні характеристики певних осіб і подій передається позитивна оцінка інших осіб і подій. Зазначена оцінка використовується для мотивації виконання дії, до якої закликає мовець. Висловлювання у даному виді заклику обов'язково подаються як у формі тверджень (про що свідчать спеціальні слова-маркери, наприклад: «ми повинні», «ми маємо шанс», «наш шанс»), так і у формі оцінних суджень, що передається відповідною маркованою лексикою: «законний», «незаконний», «мирний», «примусовий» і такі інші зі значенням протиставлення. Іллокутивна складова оцінно-мотивувальних закликів підсилюється закликами-гаслами, що на граматичному рівні виражені у вигляді окличних речень з використанням прислівника «за» з іменником («За краще майбутнє!», «За Новороссію!»); особового займенника 1-ї особи множини «ми» з дієсловом у майбутньому часі («Ми переможемо!»).

Наведені види закликів є прикладами класичних спонукальних конструкцій, які мають на меті спонукати адресата до виконання певних дій, що мають значення у суспільно-політичній діяльності.

Враховуючи практичний досвід проведення лінгвістичних (семантико-текстуальних) досліджень, додатково виділяються такі різновиди структур, виражених у формі закликів:

- заклик, в об'єктивному змісті якого йдеться про територіальні зміни;
- заклик, в об'єктивному змісті якого міститься негативна (образлива) інформація;
- заклик із лінгвістичними ознаками пропаганди;
- заклик до дій насильницького характеру і т. ін.

Заклик, в об'єктивному змісті якого йдеться про територіальні зміни, це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що може мати різні форму вираження (заклик-гасло, заклик-звернення, заклик-програма і т. ін.), але обов'язковою умовою є наявність у його контексті спонукування до певних дій, що у майбутньому повинні призвести до зміни певної території.

Лексико-граматичними показниками є:

- дієслова й дієслівні конструкції із семантикою спонукування, наприклад: «піднімайтеся», «розпочинайте», «розпочинайте боротьбу», «об'єднуйтеся». До таких дієслів зазвичай додаються

прислівники або прислівникові конструкції із семантикою обов'язковості: «пора», «прийшов час», «давно потрібно», «необхідно» і т. ін.;

- дієслова із семантикою територіальної зміни, наприклад: «створити», «відділити», «відмежувати», «об'єднати», «приєднати», «роз'єднати», «заснувати»;
- власні назви регіонів, областей, міст, країн: «Харків», «Донецьк», «Україна», «Луганська область», «Донецький регіон» і т. ін. Поширеним є використання закликів-гасел наприкінці таких мовленнєвих конструкції, з метою підкреслення, виділення основної мети, наприклад: «Досить чекати!», «Свою долю ми вирішуватимемо самі!», «Разом ми – сила!».

Заклик, в об'єктивному змісті якого міститься негативна (образлива) інформація про певні соціальні групи за національною, релігійною, расовою чи іншою приналежністю – це мовленнєвий акт спонування до дій у межах суспільно-політичної комунікації, в об'єктивному змісті якого містяться слова, словосполучення та інші мовленнєві конструкції із негативною інформацією. У складі названого виду заклику є дві обов'язкові умови:

1) наявність спонування адресата до певних дій;

2) наявність негативної (образливої) інформації про певні соціальні групи за національною, релігійною расовою чи іншою приналежністю.

На лексико-граматичному рівні наведені заклики мають містити:

- лексичні одиниці (слова) із семантикою спонування, виражені дієсловами, віддієслівними іменниками та іншими частинами мови, наприклад: «не дозволимо», «заберемо», «треба вигнати»;
- лексичні одиниці, що містять семантично марковані слова із негативною (або образливою) компонентою («хохол», «жид», «поцреот», «майдаун» і т. ін.), що може не викликати схвалення, позитивного ставлення до зазначених осіб, шляхом навішування лексичних ярликів. Негативний характер інформації певного слова встановлюється за допомогою словникового тлумачення або підтверджується спеціальними позначками у лексикографічних джерелах (наприклад, лайливе, образливе, зневажливе і т. ін.).

Заклик із лінгвістичними ознаками пропаганди – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що може мати різну форму вираження (заклик-гасло, заклики-звернення, заклики-програми і т. ін.), але обов'язковою умовою є наявність у його контексті детальне роз'яснення певних поглядів, ідей, знань політичного або релігійного характеру в певному освітленні, для того щоб спонукати широкі суспільні маси або певні групи людей до виконання певних дій.

Під час встановлення у досліджуваному заклику лінгвістичних ознак пропаганди слід враховувати стилістичні та жанрові особливості

досліджуваного матеріалу, комунікативної ситуації, в якій він розповсюджувався, тенденційності викладеної інформації, а також брати до уваги лексикографічне визначення понять «пропаганда» та «агітація». Іллокутивною складовою є вплив на реципієнтів за допомогою аргументованих висловлювань та спонукання їх до реалізації висловлених адресантом ідей. Наприклад, адресант може пропагувати негативне ставлення і ворожість з боку населення Донбасу до України як держави в цілому і до її мешканців зокрема. Досягається вищевказане граматичним наповненням досліджуваного матеріалу, а саме:

- через протиставлення «ми», мешканці так званих «ДНР» та «ЛНР» і Донбасу взагалі, і «вони», тобто українці, які є прихильниками збереження України як єдиної цілісної держави. Зазначене протиставлення розділяє населення України за принципом «добро/зло» і містить їх контрастну оцінку як позитивного й негативного явищ суспільства; – пропагується негативне ставлення і ворожість з боку населення Донбасу до України як держави в цілому і до її мешканців зокрема.

Наявність такого лексичного наповнення може свідчить про те, що досліджуваний текстовий матеріал, виражений у формі заклику, має лінгвістичні ознаки пропаганди.

Заклик до виконання дій насильницького характеру – це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що може мати різну форму вираження (заклик-гасло, заклики-звернення, заклики-програми і т. ін.), але відмінною рисою на граматичному рівні є наявність у його структурі слів та словосполучень, значення яких підпадає під семантику понять «насилення», «насильницький», наприклад: «силоміць», «повалимо», «винесемо», «знесемо», «силою відсторонимо» і т. ін. Іллокуція заклику підкреслює обов'язковість виконання певних широкими суспільними масами.

Таким чином, вищезазначені види та різновиди закликів є основними, але варто зазначити, що такий перелік не є вичерпним, оскільки лексичне наповнення конструкції з іллокуцією заклику змінюється залежно від складників та конкретної мовленнєвої (комунікативної) ситуації.

Далі за допомогою семантичного (лексико-семантичного, семантико-синтаксичного) та структурно-системного аналізу з'ясовується характер заклику. Аналізуючи об'єктивний зміст повідомлення, його комунікативне оточення, експерт зазначає, що виходячи із способу передачі інформації (Інтернет) і комунікативної мети, наведені висловлювання, виражені у формі заклику, мають публічний характер. Оскільки відповідно до лексикографічних джерел, публічний – прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий, і крім того, тексти містяться в мережі Інтернет –

всесвітній інформаційній системі загального доступу, що призначена для широкого відвідування, користування, розповсюдження інформації¹.

Залежно від способу розповсюдження інформації, експертом наводяться певні визначення. Наприклад, пост – це повідомлення на форумі. Пост може складатися з висловлення автора теми, коментарів і цитат інших користувачів; репост – це цитування будь-якого повідомлення в межах одного ресурсу. Репост необхідний для більш швидкого поширення тієї чи іншої інформації всередині мережі, при цьому не змінюється зміст інформації і зберігається посилання на її джерело.

Отже на підставі наведених тлумачень, зазначаючи спосіб передачі інформації досліджуваних мовленнєвих повідомлень (мережа Інтернет), експерт приходить до висновку, що за своїм характером досліджувані висловлювання, виражені у формі заклику, є публічними.

Поряд із з'ясуванням критерію публічності/непублічності є визначення типу лексичної конструкції, а саме: прямим чи непрямым є заклик. Названа категоріальна риса на вербальному рівні встановлюється за допомогою граматичних показників.

Обов'язковим складником прямого за типом заклику в мовленнєвій конструкції є адресат мовлення, тобто особа (особи), яка має виконати зазначені дії. Адресат мовлення називається у звертанні, наприклад, «Браття!», «Однодумці!», «Мешканці!» й т. ін., або ж може встановлюватися контекстуально, якщо певний заклик використовується у значному за обсягом зверненні, чи передається за допомогою стилістичних прийомів метафоричного перенесення. Як правило, граматично звертання виражені іменниками другої особи однини або ж множини.

Поширеним вираженням прямого заклику є наявність у складі висловлювання дієслова у формі наказового способу. Кількісно найбільшу групу становлять дієслова, що мають просту форму наказового способу: приєднуйся, беріть, долучайтесь, підіймаймося, борімося і т. ін.

Значеннєві відтінки семантичного наповнення конструкції, вираженої у формі заклику, залежать також від виду дієслова, що лежить в основі всього висловлювання. Категоричність вираження спонукання виконати певні дії у прямих закликах підкреслюється за допомогою виду дієслова. Встановлено, що дієслова доконаного виду відрізняються категоричністю, наприклад: вийдіть (докон. вид), зберіться (докон. вид), встаньте (докон. вид), розпочни (докон. вид). Порівняно з цим недоконаний вид основного дієслова переводить семантику наказу в площину прохання, побажання, наприклад: виходьте (недокон. вид), збирайтеся (недокон. вид), вставайте

1 Ковкіна Є. В. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280-292.

(недокон. вид), розпочинай (недокон. вид), але зберігає конотацію спонукальної дії.

Особливої категоричності наказового способу дії надають висловлюванню з інфінітивною формою дієслова доконаного виду, напр.: «Звільнити! Вигнати! Захистити! Підійнятися! Знищити!». Практика лінгвального аналізу висловлювань, виражених у формі прямих закликів, доводить, що вживання поряд із інфінітивом присудкових слів «треба», «пора», «час» розширює конотативне поле обов'язковості. Оскільки за Словником української мови «обов'язковий» – це такий, «якого треба беззастережно дотримуватися, яким не можна нехтувати»¹, приєднання наведених присудкових прислівників до лексичних конструкцій, що виражені у формі закликів, підкреслює семантику неодмінності та неухильності виконання висловлених дій.

Ускладнена форма наказового способу, утворена за допомогою дієслів теперішнього і майбутнього часу разом з наказовою часткою хай (нехай), є менш уживаною і майже не використовується для вираження семантики заклику. А дієслова із частками «-но», «-бо» (напр., вирішуй-но, давай-бо, слухай-но), що надають усій конструкції значення зближення, задушевності, співучасті, не містять конотації наказу й в конструкціях закликів не використовуються.

До непрямих за формою закликів належать висловлювання, у складі яких відсутні граматичні показники наказового способу дії, а також прямо не зазначений адресат висловлювання. На рівні конотації у непрямих закликах висвітлюється думка адресанта про необхідність вчинення зазначених дій. Враховуючи публічність закликів, мається на увазі, що кожен читач є адресатом і потенційним виконавцем висловленої дії.

Заклики-гасла і заклики, що виражені лексичними конструкціями із використанням номіналізації, також мають непряму форму. Реченням із номіналізацією притаманна найбільша семантико-синтаксична конденсація, а отже, і найбільша завуальованість їх семантико-синтаксичного наповнення. Наприклад, такі лозунги, як «Смерть ворогам!», «Кінець війні!», «Кінець диктатурі!», «Наближається час розплати!», як правило, використовуються наприкінці звернення та містять у собі семантичну категорію підсумку зазначених вище закликів, підкреслюють їх і надають завершеності всьому повідомленню.

До непрямих закликів слід відносити і такі, що граматично виражені у формі запитань, у тому числі і риторичних, наприклад: «Може, досить сидіти склавши руки?! Допоки будемо терпіти це свавілля?!» і т. ін. Названі форми семантично вміщують у собі накази до активного виконання

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 547.

тих дій, що, як правило, зазначаються адресантом у контексті всього повідомлення.

Завершується стадія аналітичного дослідження оцінюванням результатів дослідження та висуненням окремих експертних версій, їх уточненням та деталізацією.

3) Стадія порівняльного дослідження в судовій лінгвістичній (семантико-текстуальній) експертизі писемного мовлення відзначається тим, що судовий експерт зіставляє виявлені у мовленнєвому повідомленні лексеми (словосполучення), що містяться у досліджуваних висловлюваннях, з їх значеннями, наведеними в лексикографічних джерелах, а також з тими еталонами, наведеними в інформаційних джерелах, за якими встановлюється мовленнєвий акт «заклик» та інші складові (характер та форма), необхідні для вирішення завдання, поставленого перед експертом. На цій стадії дослідження експерт урахує дані, які були установлені на аналітичній стадії – інформативні вербальні (лексичні, граматичні тощо) і невербальні (змістовні, інтелектуальні) елементи та структури писемного мовлення, у яких відображаються відповідні ознаки, необхідні для вирішення поставленого перед експертом завдання.

У ході порівняльного дослідження, експертом встановлюються у досліджуваному повідомленні висловлювання, що містять лексеми (словосполучення) із семантикою спонукання до виконання певних дій.

Під час порівняльного дослідження перевіряються та уточнюються висунуті на попередніх стадіях дослідження версії. Експерт складає багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту.

Стадія порівняльного дослідження закінчується оцінюванням сукупності виявленого комплексу ознак і уточненням висунутих раніше версій.

4) Синтезуюча стадія є найважливішою під час семантико-текстуального дослідження. Саме в процесі цієї стадії судовий експерт оцінює виявлену сукупність ознак мовлення, їх значущість і достатність для формування певного висновку. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх чинників досліджуваної мовної ситуації, корегується моделлю цієї ситуації, що формується під час дослідження тексту.

Експертна оцінка отриманих результатів

У процесі вивчення матеріалів, що надійшли на дослідження, експерт з'ясовує завдання, поставлене слідчим, ознайомлюється з матеріалами, наданими на дослідження, вивчає обставини, що характеризують певну подію і стосуються цільового призначення повідомлення, адресанта та адресата документа. У процесі вивчення об'єкта дослідження експерт звертає увагу на мову повідомлення, його обсяг, основну інформацію, оцінює достатність ознак, що виявилися у повідомленні для вирішення

поставленого завдання, аналізує їх з метою визначення якісних характеристик. З урахуванням оцінки зазначених факторів писемного спілкування в експерта формується уявлення відносно мовленнєвої поведінки мовця.

Внутрішнє переконання експерта починає формуватися під час оцінювання вихідних даних, у цілому відображає ступінь імовірності версій, супроводжує їх перевірення за допомогою обраних методів. Оцінювання всіх факторів ситуації письмового спілкування дозволяє експерту вирішувати питання щодо можливості використання відповідних лінгвістичних методів, окреслити послідовність подальшого дослідження. На цьому етапі дослідження експерт може дійти висновку щодо відмови від вирішення питання на підставі того, що питання виходить за межі компетенції експерта-лінгвіста, або ж у зв'язку з відсутністю відповідної методики. Підсумки цього етапу оціночної діяльності, що є основою для формування внутрішнього переконання судового експерта, можуть мати вираження в різних рішеннях експерта: у висуненні подальших версій у дослідженні документа або у відмові від вирішення поставленого завдання.

Наступний етап оціночної діяльності судового експерта спрямований на встановлення висловлювань, виражених у формі закликів до певних дій. На цьому етапі дослідження формування внутрішнього переконання експерта характеризується функцією накопичення такої суми знань стосовно досліджуваного об'єкта, що створює необхідну аналітичну сходинку для майбутніх висновків. Експерт обирає найбільш оптимальні методи вирішення завдання. З цією метою експерт вивчає всі чинники досліджуваної ситуації спілкування, які ретельно аналізуються судовим експертом і в сукупності формують у його свідомості загальне уявлення щодо ситуації спілкування, що відобразилася у мовленнєвому повідомленні.

Установлення інформативних ознак у висловлюваннях, виражених у формі закликів, є основним етапом у вирішенні завдання, поставленого перед експертом, під час якого в нього формується внутрішнє переконання щодо інформативності виявленого комплексу ознак – матеріалу для наступної стадії дослідження.

На стадії порівняльного дослідження основним завданням експерта-лінгвіста є порівняння встановлених у досліджуваному тексті лінгвістичних ознак з еталонними моделями, в якості яких виступають словники, інформаційні джерела тощо. Оцінювання ознак на цій стадії пов'язане з визначенням їх значення, з урахуванням їх контекстуального наповнення, що має бути достатнім для вирішення поставленого завдання. Результат цього є підставою для побудови окремих версій судового експерта стосовно наявності у тексті висловлювань, виражених у формі закликів, їх характеру і форми.

Заключним етапом оцінювання є формування висновків. Саме на цьому етапі дослідження експерт оцінює сукупність установлених ознак, їх достатність для формування певних висновків. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх факторів досліджуваної ситуації мовленнєвого спілкування, корегується моделлю ситуації, що склалася у свідомості експерта під час дослідження об'єкта.

Висновки експерта можуть бути такими.

А. Експерт дійшов висновку, що у тексті відсутні висловлювання, виражені у формі закликів: «У тексті відсутні висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати, яких саме, якщо у питаннях постанови (ухвали) була інформація відносно конкретних дій)».

Б. Експерт вказує на наявність висловлювань, виражених у формі закликів до певних дій, з вказівкою на них: «У тексті містяться висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати, яких саме). За характером вони – публічні/непублічні. За формою – прямі/непрямі».

Виходячи зі змісту мовленнєвого повідомлення, експертом може бути вказано й на заклики до агресивної війни, збройних конфліктів, масових зворушень, захоплення адміністративних споруд тощо, якщо про це зазначається адресантом.

Відмова судового експерта від вирішення поставленого питання не може розглядатися як експертний висновок. У той же час вона має бути вмотивованою, але характер цього мотивування відрізняється від обґрунтування висновку експерта про неможливість вирішення поставленого перед ним завдання. Експерт-лінгвіст має право відмовитися від відповіді на поставлене питання, тобто повідомити про неможливість надати висновок, якщо: а) для вирішення поставленого завдання відсутня науково розроблена методика; б) питання, поставлене на вирішення експерта, не належить до компетенції експерта-лінгвіста і виходить за межі його спеціальних знань. Відповідно до ст.ст. 69, 242 КПК України¹, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. І згідно з пп. 2.1-2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.)², експерт може відмовитися від проведення

1 Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.08.2024).

2 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).

експертизи, якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань, і повідомити у письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Докладне мотивування відмови експерта від надання висновку має бути оформлене, як повідомлення про неможливість надання висновку.

Перелік джерел посилання

1. Ковкіна Є. В. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280-292.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 23.08.2024).
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 11.09.2024).
5. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВЛЕННЕВОГО АКТУ «ПОГРОЗА»

Вступ

Методика визначає основні положення порядку проведення судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи щодо встановлення висловлювань, виражених у формі погрози. Наданий алгоритм послідовності дій експерта у встановленні зазначених висловлювань, окреслено коло завдань даного виду експертизи з урахуванням можливостей використання спеціальних знань, меж компетенції експерта-лінгвіста. Досліджені в роботі положення, висновки й пропозиції можуть бути використані в експертній практиці, а також як матеріал для навчання й стажування судових експертів-лінгвістів.

Предмет дослідження

Фактичні дані, що мають у своїй структурі висловлювання (мовленнєві конструкції), виражені у формі обіцянки заподіяння певних неприємностей, з метою спонукати адресата до виконання/невиконання певних дій, або як наслідок вже виконаної діяльності / бездіяльності адресата, що встановлюються на підставі спеціальних лінгвістичних знань і мають значення для розгляду справи.

Об'єкти дослідження

Продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), зафіксовані у писемній формі, а також усні повідомлення (розмови, промови, виступи), з обов'язковим наданням їхнього текстового відтворення (стенограми).

Не можуть бути об'єктами лінгвістичної експертизи мовлення висловлювання, передані зі слів інших осіб (потерпілих, свідків).

Суб'єкти досліджень

Фахівці (експерти), які мають вищу філологічну освіту, кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли спеціальну підготовку за спеціальністю 1.2 «Лінгвістичне дослідження мовлення» і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів Міністерства юстиції України.

Завдання, що мають бути вирішеними

Встановлення в мовленнєвому повідомленні мовних конструкцій (висловлювань, фраз), що виражені у формі погрози і є суттєвими для розгляду справи.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи міститься в мовленнєвому повідомленні (тексті, розмові, виступі й т. ін.) висловлювання, виражені у формі погрози?

Чи є встановлені погрози погрозами вбивством, застосуванням насильницьких дій, завданням тілесних ушкоджень адресатові чи його рідним або пошкодженням майна?

Чи вказаний у мовленнєвому повідомленні (тексті, розмові, виступі й т. ін.) адресат встановлених погроз?

У якій формі (прямій чи непрямої) виражена погроза?

Методи, що застосовуються для вирішення завдань

Методика лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення базується на використанні системи методів наукового пізнання та методів мовознавчої науки. До методів дослідження висловлювань, виражених у формі погроз, належать:

- формально-логічні методи, що допомагають у визначенні напрямку дослідження зі встановлення висловлювань, виражених у формі погроз;
- метод спостереження застосовується для збору інформації про спеціальні лексеми, що містять семантичне забарвлення спонукування до певних дій та обіцянки завдання (настання) певних неприємностей;
- метод компонентного аналізу, за допомогою якого здійснюється виділення та подальший аналіз у значенні досліджуваного мовленнєвого акту основних компонентів, що мають семантичне забарвлення спонукування до виконання певних дій та обіцянки завдання (настання) певних неприємностей. Шляхом семантико-

текстуального дослідження вивчається значення кожної повнозначної лексики у структурі тексту, досліджується семантика одиниць мовленнєвої структури та її компонентів;

- метод порівняння використовується для визначення семантичної складової лексики (або словосполучення чи висловлювання) з семантикою спонування до певних дій та обіцянки завдання (настання) певних неприємностей;
- метод лінгвостилістичного аналізу дозволяє виявити стиль і жанр тексту, його функції, стилістичні засоби й прийоми, виявити коло передбачуваних адресатів та інші екстралінгвальні фактори;
- метод моделювання допомагає у формуванні експертних версій відносно значення висловлювань, виражених у формі погроз, а також використовується під час побудови типових аналогів;
- лінгвістичні методи застосовуються для аналізу стилістичних, граматичних параметрів тексту, з метою встановлення їхньої відповідності певним характеристикам, а саме виявлення висловлювань із семантикою спонування та обіцянки завдання (настання) певних неприємностей, встановлення їх семантичного наповнення;
- семантико-смысловий метод пов'язаний з аналізом мовленнєвих елементів з точки зору їхнього змістовного навантаження в конкретному контексті;
- на основі методу інтені-аналізу встановлюється комунікативний намір – інтенція автора досліджуваного висловлювання (мовленнєвого повідомлення в цілому);
- соціолінгвістичні методи слугують для аналізу мовленнєвих структур в контексті конкретної комунікативної ситуації;
- метод контент-аналізу дозволяє виявити слова, фрази, висловлювання, що містять спонування та обіцянку завдання (настання) певних неприємностей;
- методи семантико-синтаксичного та лексико-граматичного аналізу використовуються для визначення значення слів, словосполучень, речень у контексті висловлювань і надфразної єдності.

Алгоритм послідовних дій експерта (експертів)

Процес лінгвістичного дослідження доцільно поділяти на чотири стадії: підготовчу, аналітичну, порівняльного дослідження, синтезуючу.

1) **Підготовча стадія експертного дослідження** починається з ознайомлення з поставленими перед експертом завданнями. Зокрема, з'ясовується, чи належать вони до компетенції експерта-лінгвіста, а

якщо належать, то чи можливе їх вирішення з урахуванням сучасних можливостей лінгвістичної експертизи.

Результати вивчення можуть бути такими:

- а) за наданим на дослідження мовленнєвим повідомленням можуть бути вирішені поставлені перед експертом завдання;
- б) вирішення питання неможливе внаслідок неопрацьованості відповідних методик чи з інших причин;
- в) поставлені питання не належать до компетенції експерта-лінгвіста і виходять за межі його спеціальних знань (складається повідомлення про неможливість поведення дослідження).

У процесі ознайомлення з матеріалами справи з'ясовуються обставини, що характеризують подію з точки зору її конфліктності. Під час вивчення досліджуваного мовленнєвого матеріалу звертається увага на всі ознаки об'єкта дослідження: обсяг матеріалу, мову, якою він виконаний, зміст (основна інформація, що міститься в мовленнєвому повідомленні), цільове призначення, стилістичну належність, характер досліджуваної ситуації мовленнєвого спілкування (нейтральний, інформативно-пізнавальний, полемічний, конфліктний). Зокрема, оцінюється достатність наданих матеріалів для проведення подальших досліджень.

Якщо обсяг (наприклад, об'єктом дослідження є виокремлений з контексту фрагмент мовленнєвого повідомлення або відсутні необхідні відомості з матеріалів справи чи текстове відтворення усномовленнєвого повідомлення) і якість (наприклад, надано неякісну копію документа або пошкоджений носій з усномовленнєвим повідомленням) наданих матеріалів видається експертові недостатнім, а зміст питань йому не зрозумілий, то експерт, керуючись п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень¹ заявляє клопотання про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення експертизи та/або про уточнення питань, поставлених на вирішення експертизи.

У випадку, якщо за наданим об'єктом вирішуватимуться поставлені завдання, то судовим експертом можуть бути висунуті експертні версії щодо характеру інформації (конфліктна/неконфліктна) та наявності лексем (словосполучень, висловлювань), що мають семантику обіцянки заподіяння неприємностей за виконання/невиконання певних дій. Завершується підготовка стадія дослідження оцінюванням результатів вивчення наданих на дослідження документа (об'єкта)

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (у ред. наказу від 05.08.2021 № 2770/5). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення 02.09.2024).

і матеріалів, що мають досліджуватись, із подальшим плануванням експертних версій.

2) **Стадія аналітичного дослідження** починається з ретельного вивчення мовленнєвого матеріалу. Судовим експертом спочатку встановлюються основні чинники досліджуваної ситуації спілкування: тема, цільове призначення повідомлення, адресат повідомлення, наявність або відсутність погрози, тип погрози (пряма/непряма).

Під темою мовленнєвого повідомлення розуміється коло життєвих явищ (фактів або понять, що їх виражають), що обираються адресантом як предмет опису. Тема повідомлення безпосередньо пов'язана зі спрямованістю того, про що повідомляється, з тим, до чого прагне мовець.

Тематичний план мовленнєвого повідомлення включає й те, про що може умовчувати адресант, так само як і те, що може бути надане в повідомленні в неявній, у тому числі замаскованій формі – у різних видах підтексту. Таким чином, досліджуються не лише явні мовленнєві, інтелектуальні структури, але й різні види підтексту: те, що надане у непрякій формі. Отже, об'єктом дослідження є не лише вербальні й інтелектуальні структури тексту, а й утворення завуальованого характеру, подані в непрякій формі, що визначають вибір адресантом тих чи інших мовних і логічних засобів побудови мовленнєвого повідомлення. Як найважливіший момент діяльності, комунікативна ситуація характеризується наявністю мети – основного чинника будь-якої людської діяльності, що визначає її стратегію й тактику та надає кожному конкретному діяльнісному акту його основні параметри. Особливості комунікативної ситуації визначаються як кінцевою метою діяльності індивіда, так і проміжним, власне комунікативним завданням. Слід розрізняти мету діяльності й мету конкретного комунікативного акту як її підструктури. Мета діяльності визначає предметні смислові чинники ситуації спілкування (що? кому?): адресата повідомлення як учасника (або об'єкта) діяльності й тему (предметну сторону, смислову спрямованість) повідомлення. Мета комунікативного акту визначає оптимальний, на думку адресанта, спосіб передання інформації адресату, тобто власне комунікативну сторону (як?): характер спілкування, мовні засоби. Метою повідомлення завжди є певна дія, яка може бути різною за характером. В одному випадку – повідомлення інформації, в іншому – смислове навантаження повідомлюваного в цілому, тобто висловлення конкретної мети мовця (погроза, застереження й т. ін.).

Одним з найважливіших чинників досліджуваної мовленнєвої ситуації є адресат спілкування. Адресат мовленнєвого повідомлення – комунікант, якому призначене повідомлення. Адресат, як правило, представлений у повідомленні в явній формі; ним може виступати як конкретна особа, так і певна соціальна, професійна, етнічна, вікова та інші групи осіб або навіть суспільство в цілому (читачі, глядачі, слухачі).

Залежно від зазначених факторів, адресант підбирає певні мовленнєві й інтелектуальні засоби вираження своїх думок при описуванні явищ (подій). Під час аналітичного дослідження мовленнєвого повідомлення судовим експертом визначаються мовні, стилістичні, логічні ознаки мовлення, що відобразилися в досліджуваному об'єкті. За необхідністю (під час дослідження об'єктів писемного мовлення, зокрема, якщо потрібно також встановити автора досліджуваного тексту або його соціально-біографічні характеристики) експерт також установлює загальні ознаки лексичних, граматичних, пунктуаційних, стилістичних навичок писемного мовлення, навичок дискурсивного (логічного) мислення шляхом установлення відповідності (або невідповідності) нормам літературної мови. Ступінь розвитку зазначених навичок писемного мовлення судовий експерт установлює на підставі загальноприйнятої методики статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навичок.

Наступним етапом стадії аналітичного дослідження є виявлення інформативних ознак, які свідчать про семантику обіцянки заподіяння неприємностей за виконання/невиконання певних дій у висловлюваннях, виражених у формі погроз.

На завершальному етапі аналітичної стадії дослідження, на підставі аналізу всіх виявлених ознак, у судового експерта формується загальне уявлення стосовно мовленнєвої поведінки адресанта в досліджуваній ситуації спілкування. Закінчується ця стадія оцінюванням результатів дослідження та висуванням окремих експертних версій, їхнього уточнення і деталізації.

3) Стадія порівняльного дослідження в судовій лінгвістичній семантико-текстуальній експертизі відзначається тим, що судовий експерт зіставляє виявлені в тексті лексеми (словосполучення) з їхніми лексичними значеннями в лексикографічних джерелах.

На цій стадії дослідження експерт урахує дані аналітичної стадії відносно стилістичної належності досліджуваного тексту, його типу, характеру, різновиду. Встановлені на аналітичній стадії дослідження інформативні вербальні (лексичні, граматичні тощо) і невербальні (змістові, інтелектуальні) елементи і структури мовлення, в яких відображаються відповідні ознаки, необхідні для вирішення поставленого перед експертом завдання.

У ході порівняльного дослідження, визначаючи у досліджуваному мовленнєвому повідомленні висловлювання, що містять лексико-синтаксичні конструкції із семантикою обіцянки заподіяння неприємностей за виконання/невиконання певних дій.

Під час порівняльного дослідження перевіряються й уточнюються висунуті на попередніх стадіях дослідження версії. Експерт складає

багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту, керуючись наведеними нижче алгоритмами.

Алгоритмом лінгвістичних параметрів, що дозволяють кваліфікувати певний мовленнєвий акт як погрозу, а саме:

1 тематика:

- предмет мовлення – наслідки відмови адресата від виконання певних дій або наслідки від раніше вчинених адресатом дій;
- інформація, яку повідомляють, – негативні наслідки цієї відмови (або діяльності) для адресата: здійснення автором будь-яких дій щодо нього (в тому числі його близьких);

2 ставлення:

- виражена модальна оцінка дії: «вам необхідно це зробити» або «ви пошкодуєте, що зробили це»;
- виражена емоційна оцінка наслідків відмови: «вам буде погано»;

3 комунікативна мета:

- спонування до дії: «хочу, щоб ви зробили це»; або висловлення незадоволення з приводу вчинених адресатом дій: «хочу, щоб ви знали, мені не подобається ваш учинок»;
- переконання в необхідності вчинення зазначеної дії за допомогою додаткового аргументу: «хочу, щоб ви знали, що я зроблю вам погано, якщо не зробите цього»; або підкреслення неприйнятності вчинених дій за допомогою додаткового аргументу: «хочу, щоб ви знали, що я зроблю вам погано, за те, що ви зробили».

Одним з допоміжних способів перевірки мовленнєвих повідомлень на приналежність їх до погроз є встановлення наявності п'яти конститутивних ознак, що характерні для вказаного мовленнєвого акту:

а) наявність двох суб'єктів (адресант і адресат, оскільки загрожування самому собі неможливе);

б) темпоральна маркованість дії (в майбутньому часі);

в) прив'язаність дії до суб'єкта (виконавець дії – адресант або пов'язані з ним особи);

г) тип дії (спричинення шкоди);

д) адресованість дії об'єктові (об'єктом дії є адресат чи пов'язаний із ним суб'єкт у широкому значенні – людина, тварина, майно, явище)¹.

Також встановити приналежність досліджуваного мовленнєвого повідомлення до прямої погрози можна шляхом порівняння з такою семантико – структурною будовою означеного мовленнєвого акту:

- думаю, що ти знаєш (вважаєш), що я можу зробити тобі зле;
- хочу, щоб ти знав (вважав), якщо ти зробиш X, то я зроблю тобі зле;
- говорю: якщо ти зробиш X, то я зроблю тобі зле;

¹ Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ, 2011. С. 172.

- говорю це для того, щоб ти не робив Х¹.

У випадках, що належать до складних експертних ситуацій, коли адресант не вказує, що він або інші конкретні особи виконуватимуть погрозу, тобто замість дієслів типу зроблю/зробимо/зроблять уживаються безособові дієслова й присудкові конструкції типу станеться, буде, настане, можливо й ін., що вказує на наявність лінгвістичних ознак попередження (застереження), необхідно проаналізувати комунікативну ситуацію, зокрема її позамовленнєву складову, а саме: з'ясувати (зі змісту об'єкта дослідження та/або шляхом аналізу даних в матеріалах справи) наявність конфлікту між адресантом й адресатом, а також те, чи належить діяльність (або бездіяльність) до якої адресант заохочує (про негативні наслідки від якої застерігає) адресата до сфери його інтересів. Встановлення такої «зацікавленості» сукупно з негативним ставленням до адресата (та/або його діяльності) свідчить про те, що застереження вживається адресантом у функції погрози. За типом (формою вираження) така погроза є непрямою.

Непряму ж погрозу можна встановити за алгоритмом:

- говорю: я хочу, що ти знав, якщо ти зробиш Х, то станеться дещо погане;
- думаю, що ти не хочеш, що це настало;
- говорю це, бо не хочу, щоб ти робив Х.

Стадія порівняльного дослідження закінчується оцінюванням сукупності виявленого комплексу ознак і уточненням висунутих версій.

4) **Синтезуюча стадія** є найважливішою під час семантико-текстуального дослідження. Саме в процесі цієї стадії судовий експерт оцінює виявлену сукупність ознак писемного мовлення, їх значущість і достатність для формування певного висновку. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх чинників досліджуваної мовної ситуації, корегується моделлю цієї ситуації, що формується під час дослідження тексту документа.

Експертна оцінка отриманих результатів

У процесі вивчення матеріалів, що надійшли на дослідження, експерт з'ясовує завдання, поставлене слідчим, ознайомлюється з матеріалами, наданими на дослідження, вивчає обставини, що характеризують певну подію, і мають відношення до цільового призначення об'єкта дослідження, до адресанта й адресата мовленнєвого повідомлення. Під час вивчення змісту мовленнєвого повідомлення експерт звертає увагу на мову (російську, українську) виконання чи спілкування, обсяг мовленнєвого повідомлення, основну інформацію, що міститься в ньому, оцінює достатність виявлених у мовленнєвому повідомленні ознак для

¹ Його ж. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2004. С. 148.

вирішення поставленого завдання, аналізує їх з метою визначення якісних характеристик. З урахуванням оцінки зазначених факторів вербального спілкування в експерта формується уявлення відносно мовної поведінки адресанта мовленнєвого повідомлення.

Внутрішнє переконання експерта починає формуватися в момент оцінювання вихідних даних, у цілому відображає ступінь імовірності версій, супроводжує їх перевіряння за допомогою обраних методів. Оцінювання всіх факторів ситуації вербального (письмового чи усного) спілкування дозволяє експерту вирішувати питання щодо можливості використання відповідних лінгвістичних методів, окреслити послідовність подальшого дослідження. Також експерт може дійти висновку щодо відмови від вирішення питання на підставі того, що воно виходить за межі компетенції експерта-лінгвіста, або ж у зв'язку з відсутністю відповідної методики. Підсумки цього етапу оціночної діяльності, що є основою для формування внутрішнього переконання судового експерта, можуть мати вираження в різних рішеннях експерта: висуненні подальших версій у дослідженні документа або відмові від вирішення поставленого завдання.

Наступний етап оціночної діяльності судового експерта спрямований на встановлення висловлювань, в об'єктивному змісті яких є погрози. На цьому етапі дослідження формування внутрішнього переконання експерта характеризується накопиченням такої кількості знань стосовно досліджуваного об'єкта, що створює необхідне аналітичне підґрунтя для майбутніх висновків. Експерт обирає найбільш оптимальні методи вирішення завдання. З цієї метою експерт вивчає всі чинники досліджуваної ситуації спілкування: тему повідомлення, цільове призначення, належність до певного функціонального стилю мовлення, форму, характер, адресата повідомлення, соціальні відносини, що пов'язують адресанта й адресата. Установлені чинники ретельно аналізуються судовим експертом і сукупно формують у нього загальне уявлення про ситуацію спілкування, що знайшла своє відображення в мовленнєвому повідомленні. У процесі подальшого дослідження судовий експерт установлює ступінь розвитку мовних та інтелектуальних навичок спілкування адресанта мовленнєвого повідомлення на рівні відповідності їх нормам мови. На підставі вивчення виявлених мовленнєвих ознак в експерта формується внутрішнє переконання стосовно рівня розвитку культури мовлення адресанта.

Основним етапом у вирішенні поставленого перед експертом завдання є встановлення інформативних ознак у висловлюваннях, виражених у формі погроз. Спочатку експертом установлюється характер інформації (позитивна чи негативна), відображеної мовленнєвому повідомленні, а потім – висловлювання, в об'єктивному змісті яких містяться обіцянки заподіяти адресатові неприємності (шкоду) за вчинення або невчинення останнім певних дій, на підставі чого в експерта формується внутрішнє

переконання щодо інформативності виявленого комплексу ознак – матеріалу для наступної стадії дослідження.

На стадії порівняльного дослідження основним завданням експерта-лінгвіста є порівняння встановлених у досліджуваному тексті лінгвістичних ознак з еталонними моделями, в якості яких виступають словники, інформаційні джерела, а також зіставлення виявлених семантико-синтаксичних структур (висловлювань, фраз) з алгоритмами встановлення лінгвістичних параметрів мовленнєвого акту погрози. Оцінювання ознак на цій стадії пов'язане зі з'ясуванням їхнього значення й достатності для вирішення поставленого завдання. Результат цього є підставою для побудови окремих версій судового експерта стосовно наявності у тексті висловлювань, виражених у формі погроз.

Заключним етапом оцінювання є формування висновків. Саме на цьому етапі дослідження експерт оцінює сукупність установлених ознак, їх достатність для формування висновків. Оцінювання здійснюється з урахуванням усіх факторів досліджуваної ситуації вербального (письмового й усного) спілкування, корегується моделлю ситуації, що склалася у свідомості експерта під час дослідження змісту наданого на перевірку мовленнєвого повідомлення.

Висновки експерта можуть бути такими.

А. Експерт дійшов висновку, що в наданому на дослідження об'єкті (тексті, розмові, висловлюваннях та ін.) відсутні висловлювання, виражені у формі погроз: «У дослідженому мовленнєвому повідомленні висловлювання, виражені у формі погроз, – не містяться».

Б. Експерт вказав на наявність погроз, із вказівкою на відповідні висловлювання: «У тексті містяться висловлювання, виражені у формі прямих (непрямих) погроз завданням шкоди (за можливості, вказати, якої саме) адресатові (за можливості, вказати, кому саме) та/або його рідним чи майну».

Необхідно зауважити, що повнота висновку (Б) залежить від змісту поставлених на вирішення експертизи (експертного дослідження) питань і наявності відповідної інформації в контексті наданого на дослідження мовленнєвого повідомлення.

В. Експерт дійшов висновку про неможливість вирішення поставленого питання: «Встановити, чи виражене надане на дослідження мовленнєве повідомлення (текст, розмова й т.ін.) у формі погрози, – не вдалося можливим через причини, наведені в дослідницькій частині висновку».

Причинами висновку (В) найчастіше є недостатній обсяг контекстуальної (як змістової, пов'язаної з обсягом об'єкта дослідження, так і позамовленнєвої, пов'язаної з відсутністю відомостей про ситуацію

спілкування) інформації в наданому на дослідження об'єкті, за умови наявності в ньому конструкцій, що тягнуть до непрямих погроз., відсутність наукових методик. Відмова судового експерта від вирішення поставленого питання не може розглядатися як експертний висновок. Водночас вона має бути вмотивованою, але характер цього мотивування відрізнятиметься від обґрунтування висновку експерта про неможливість вирішення поставленого перед ним завдання. Експерт-лінгвіст має право відмовитися від відповіді на поставлене питання, тобто повідомити про неможливість надати висновок, якщо: питання, поставлене на вирішення експерта, не належить до компетенції експерта-лінгвіста і виходить за межі його спеціальних знань. Відповідно до ст. 69, ст. 242 КПК України, ч. 2 ст. 102 ЦПК¹, ч. 2 ст. 98 ГПК², не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Згідно з пп. 2.1-2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань і повідомити у письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Докладне мотивування відмови експерта від надання висновку має бути оформлене як повідомлення про неможливість надання висновку.

Перелік джерел посилання

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 року № 53/5 (у ред. наказу від 05.08.2021 № 2770/5). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z_0705-98 (дата звернення 02.09.2024).
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ, 2011. 304 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2004. 342 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 (в редакції Закону України № 1965-IX від

1 Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України № 1618-IV від 18.03.2004. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492 (в редакції Закону України № 1875-IX від 16.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 23.08.2024).

2 Господарський процесуальний кодекс України : Закон України № 1798-XII від 06.11.1991. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56 (в редакції Закону України № 1875-IX від 16.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 23.08.2024).

15.12.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України № 1618-IV від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст.492 (в редакції Закону України № 1875-IX від 16.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 23.08.2024).

6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України № 1798-XII від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст.56 (в редакції Закону України № 1875-IX від 16.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 23.08.2024).

7. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затвер. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 19.09.2024).

Наукове видання

Євгенія Володимирівна КОВКІНА
Олена Сергіївна ДРОБИШЕВА
Наталя Вадимівна СИРОТЕНКО
Наталя Ярославівна ДІДУШОК

ПОЧЕРКОЗНАВЧА ТА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ
Науково-методичні матеріали

За редкцією С. А. Тюленєва

Відповідальний за випуск О. О. Свідерський
Редакторська, коректорська правка,
верстка, макет обкладинки А. С. Тяпкіна

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 7420 від 09.08.2021 р.
Підписано до друку 27.11.2024 р. Формат 60 × 90/16.
Папір офсет. Гарнітура Candara. Друк цифр. Ум. друк. арк. 5,36.
Зам. № 7. Наклад 60 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verстка@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
Тел.: (057) 717-28-80

